

John Locke

Pismo o toleranci

BRALCU¹

Pismo o toleranci, ki sledi, je bilo letos prvič natisnjeno v latinščini na Nizozemskem in je že prevedeno v holandsčino in francoščino. Tako splošno in hitro odobravanje mu lahko zagotovi v Angliji naklonjen sprejem. Mislim, da resnično ni pod nebom naroda, ki bi že toliko povedal o tej temi kot naš. Toda, gotovo ni ljudi, ki bi bolj kot mi potrebovali, da se glede tega pove in stori še kaj več.

¹ Splošno uveljavljeno mnenje je, da je avtor tega predgovora prevajalec Lockovega Pisma v angleščino W. Popple.

Na naslovni strani prve latinske izdaje *Pisma* je bil naslovu dodan napis *ad Clarissimum Virum T.A.R.P.T.O.L.A Scripta a P.A.P.O.I.L.A.* (Spoštovanemu gospodu... napisal...). Prevladuje mnenje, da je pravilna razlaga kratic ta, ki jo je že leta 1705 predlagal Le Clerc, Lockov prijatelj in njegov prvi biograf. Začetnice naj bi pomenile *Theologiae Apud Remonstrantes Professorem Tyrannidis Osorem Limburgium Amstelodamensem* (Limborchu iz Amsterdama, profesorju teologije pri remonstrantih, sovražniku tiranije) in *Pacis Amico Persecutionis Osore Ioanne Lockio Anglo* (od Johna Locka, Angleža, sovražnika preganjanja). Sam Limborch si je kratico razlagal nekoliko drugače: začetnici L.A. iz prve skupine naj bi pomenili *Libertatis Amantem* (ljubitelj miru).

Pričujoče besedilo je prevod kritične izdaje latinskega besedila Lockovega *Pisma*, ki ga je skupaj z vzporedno kritično objavo angleškega prevoda W. Poppla oskrbel Mario Montuori (*John Locke on Toleration and the Unity of God*, J. C. Gieben, Amsterdam 1983).

Naša vlada ni bila pristranska zgolj pri verskih zadevah; toda tudi tisti, ki so trpeli zaradi te pristranskosti, in so si zato prizadevali obraniti svoje pravice in svoboščine s svojim pisanjem, so počeli to v glavnem izhajajoč iz ozkih načel, ki so ustrezala le interesom njihovih sekt.

Ta ozkost duha pri vseh straneh je nedvomno bila glavni razlog naših nesreč in zmede. Toda, kakršenkoli že je bil razlog, zdaj je pravi čas, da poiščemo korenito zdravilo. Potrebujemo žlahtnejših zdravil od teh, ki smo jih doslej uporabljali med našo bolehnostjo. Niti Deklaracije o prizanesljivosti² ne Zakoni o razumevanju³, kakor so jih uporabljali in si jih zamislili, tega dela ne morejo opraviti. Prve bodo našo nesrečo samo ublažile, drugi pa povečali.

To, kar potrebujemo, je popolna, pravična in resnična, enaka in nepristranska svoboda. Čeprav se je o tem res dosti govorilo, se bojim, da ljudje niso kaj prida razumeli; prepričan pa sem, da nikakor niso tako ravnali z ljudmi na sploh niti naši voditelji niti katerakoli od nasprotujočih si strank druga z drugo.

Zato lahko samo upam, da bodo razpravo, ki obravnava to temo, čeprav na kratko, vendar natančneje kot katerakoli, ki smo jo do zdaj ugledali, in kaže tako njeno pravičnost kot izvedljivost, zelo ugodno ocenili ljudje, ki so dovolj širokega duha, da dajejo prednost resničnim interesom javnosti pred interesi stranke.

To razpravo sem prevedel za tiste, ki so že takih misli, ali da bi jih vdihnili tistim, ki še niso. Toda spis je tako kratek, da ne bo prenesel daljšega uvoda. Zato ga prepuščam v premislek svojim rojakom in srčno želim, da bi ga uporabili, za kar se zdi, da je namenjen.

² Declarations of Indulgence iz l. 1688-1689.

³ Acts of Comprehension iz l. 1689.

Spoštovani gospod⁴,

Na vprašanje, kaj menim o medsebojni toleranci med kristjani, Vam na kratko odgovarjam⁵, da se mi zdi toleranca odlično merilo prave cerkve. Namreč, karkoli navajajo eni o starodavnosti krajev in imen ali o blišču čaščenja, drugi o reformi nauka, vsi pa o pravi veri (zase je namreč vsak pravoveren), so vsa ta in druga tovrstna znamenja lahko bolj znamenja ljudi, ki se potegujejo za oblast in prevlado, kot znamenja Kristusove cerkve. Kdor ima vse to, še ni kristjan, če je brez usmiljenja (*caritas*), če ni blag in naklonjen vsem ljudem v vesoljnem svetu in tudi do tistih, ki ne izpovedujejo krščanske vere. "Poganski kralji jim gospodujejo; vi pa ne tako," pravi naš Odrešenik (Luka, XXII)⁶. Resnična vera je ustvarjena za drugačno nalogo, ne za zunanji blišč, ne za cerkveno gospostvo, naposled niti za moč, ampak da bi uresničevala pošteno in pobožno življenje. Kdor se hoče boriti v Kristusovi cerkvi, mora napovedati vojno predvsem svojim napakam, ošabnosti in lastnemu poželenju; brez poštenega življenja, нравstvene čistosti, dobrotljivosti in krotkosti duha, si sicer zaman skuša pridobiti ime kristjan. "Ko se boš ti spreobrnil, utrdi svoje brate," je rekel Petru naš Gospod (Luka XXII)⁷. Namreč, težko bo kdo prepričal kogarkoli, da je silno zaskrbljen za odrešitev drugega, če

⁴ Gre za Philipa Van Limborcha, profesorja teologije amsterdamskega remonstrantskega kolegija. V času Lockovega bivanja na Nizozemskem je Limborch objavil delo *Theologia Christiana*, v katerem je sistematično predstavil teološki nauk remonstrantov, ki se je zavzemal za uveljavitev milosti in za širjenje miru med kristjani. V njem je Limborch trdil, da svobodno osebno iskanje razodete resnice nujno spremlja milost in enotnost. V primeru, da svoboda tega iskanja privede do tako silovitih doktrinalnih razhajanj, da grozi razkol, se mora kristjan spomniti, da sta milost in enotnost vrednoti, ki se jima ne sme odpovedati.

⁵ *Pismo* je Limborch brez navedbe avtorja objavil maja leta 1689 v Goudi, na Nizozemskem. Nastalo je nekoliko prej, v zadnjih mesecih leta 1685, ko je bil Locke v Amsterdamu. Oktobra 1689 je v Angliji izšlo v prevodu Williama Poppla. Temu prevodu je filozofska tradicija namenila veliko več pozornosti kot latinskemu izvirniku in je bil vključen v mnoge kasnejše izdaje Lockovih del. Locke nikoli ni izrecno priznal svojega avtorstva *Pisma*. Zanj je uradno vedel samo njegov naslovljenec Limborch, vendar je Locke v svoji oporoki naročil, naj izvede njegovih anonimnih spisov, med njimi *Pismo o toleranci*, izročijo oxfordski Bodleian Library.

⁶ Luka XXII, 25, 26: "Pri poganih kralji gospodujejo nad ljudmi in oblastniki pustijo, da jim pravijo Dobrotniki. Med vami pa ni tako, ampak največji med vami naj bo kakor najmanjši, in predstojnik kakor strežnik." Citati so povzeti po: Sveto pismo nove zaveze, Lj. 1984, založil Nadškofijski ordinariat v Ljubljani; Sveto pismo stare in nove zaveze, Lj. 1974, izdala in založila Britanska biblična družba.

⁷ Luka XXII, 32: "Jaz pa sem molil zate, da tvoja vera ne opeša. Ko boš po vsem tem prišel k sebi, opogumi svoje brate."

svojo zanemarja: nihče, ki se še ni s svojo dušo resnično oklenil Kristusove vere, se ne more iskreno in z vsemi močmi zavzeti za to, da drugi postanejo kristjani. Če namreč lahko verjame memo Evangeliju in apostolom, ne more nihče biti kristjan brez usmiljenja in vere, ki ne deluje s silo, temveč z ljubeznijo. Ali oni, ki pod krinko vere druge mučijo, ponižujejo, ropajo in morijo, to počno v prijateljskem duhu in dobrohotno? Za pričo kličem njihovo vest, in šele tedaj jim bom naposled verjel, ko bom videl, da ti ljudje na enak način popravljajo prijatelje in sorodnike, ki so očitno grešili proti evangelijskim naukom; ko bodo z ognjem in mečem napadli svoje spremljevalce, ki se jih je dotaknila grešna izprijenost in bodo brez spremembe na bolje gotovo propadli; ko bodo svojo ljubezen in željo po odrešitvi njihovih duš dokazali z najrazličnejšimi krutostmi in mučilnimi napravami. Če namreč, kot izjavljajo, zaradi ljubezni in prizadevanja za njihove duše ljudem ropajo imetje, jim pohabijo telesa, jih mučijo s smrdljivim zaporom in jih naposled oropajo še samega življenja, da bi postali verni in odrešeni, zakaj dopuščajo, da med lastnimi ljudmi nekaznovano razsaja nečistovanje, zvijačnost, hudobija in drugo, kar, kot prča Apostol v Pismu Rimljanom I⁸, tako očitno diši po poganstvu? Saj so te in podobne stvari v večjem nasprotju z božjo slavo, čistostjo cerkve in odrešitvijo duš, kot je prepričanje vesti, ki je napačno, ker nasprotuje cerkvenim odločitvam, ali pomanjkljivo zunanje čaščenje, ki je združeno s poštenim življenjem. Sprašujem, zakaj gre ta gorečnost za Boga, za cerkev, za odrešitev duš, tako goreča, da žive sežiga, mimo sramotnih dejanj in moralnih grehov, ki so, kot vsi priznavajo, popolnoma nasprotni krščanski izpovedi, ne da bi jih kaznovala, a vztraja in napne vse svoje moči edino pri popravljanju mnenj ali uvajanju obredov, pri tistih preveč tenkočutnih vprašanjih, ki presegajo možnosti dojemanja ljudstva? Katera od strani, ki si nasprotujeta, ima prav o teh stvareh, katera je kriva za razkol ali herezijo, ali vladajoča ali tista, ki se je uklonila, bo znano tedaj, ko bo sojeno o vzroku njune ločitve. Kdor sledi Kristusu, sprejme njegov nauk in prevzame nase njegov jarem, namreč ni heretik, dasi pri tem zapusti očeta in mater, domače obrede, javne shode in katerekoli ljudi⁹.

Četudi je ločitev sekt tako v nasprotju z odrešitvijo duš, niso prešuštvo, nečistovanje, nečistost, razuzdanost, čaščenje podob in kar je še temu podobno, nič manj delo mesa, o

⁸ Primerjaj vrstice 23 do 29.

⁹ Vera, da je Jezus mesija, in delovanje v skladu z moralnim zakonom, ki ga je ljudem razodel Kristus, sta za Locka temeljni prvini krščanstva, ki ga torej ne označuje privzetje posebnih obredov ali dodatna, posebna verovanja. Glede tega primerjaj njegovo kasnejše delo *Razumnost krščanstva* (*Reasonableness of Christianity*), objavljeno leta 1695.

čemer je jasno povedal Apostol (Pismo Galačanom, V)¹⁰, da "Tisti, ki počno takšne stvari, ne bodo podedovali nebeskega kraljestva." Če je torej kdo iskreno zaskrbljen za božje kraljestvo in meni, da se mora resno truditi za razširjanje njegovih meja, bo moral ta dela popolnoma izkoreniniti prav tako skrbno in marljivo, kot bo skušal izkoreniniti sekte. Če kdorkoli dela drugače in je do drugače mislečih sovražen in nepomirljiv, medtem pa prizanaša grehom in navnim prestopkom, nevrednim kristjana, očitno pokaže, da išče drugo in ne božjega kraljestva, pa če še tako govori o cerkvi¹¹.

To, da kdo hoče, da v mukah izdihne še ne spreobrnjena duša, za katero si silno želi odrešitve, me čudi, in mislim, da se bodo z menoj čudili tudi drugi; toda eno je gotovo: nihče ne more verjeti, da je takšno vedenje nastalo iz ljubezeni, dobrohotnosti in usmiljenja. Če je treba ljudi neoporečnih nravi z ognjem in mečem prisiliti, da sprejmejo določene nauke, in jih s silo prisiliti k zunanjemu čaščenju, če kdo drugače misleče spreobrne tako, da jih prisili izpovedovati to, česar ne verjamejo, in jim dopusti početi to, česar Evangelij ne dopušča kristjanom ne vernik sebi; če je tako, ne dvomim, da hoče ta imeti številno skupino iste veroizpovedi, kot je njegova; a kdo more verjeti, da je to, kar hoče, krščanska cerkev? Ni se treba torej čuditi, če tisti, ki se ne borijo za pravo vero in krščansko cerkev (čeprav tako govorijo), uporabljajo orožje, ki ga krščanska vojska ne sme. Če bi si iskreno želeli odrešitve duš, kot Voditelj naše odrešitve, bi stopali po njegovih stopinjah in bi sledili najboljšemu zgledu Vladarja miru, ki je poslal svoje pomočnike in jih poučil, naj pogane podjarmijo in zberejo v cerkev, ne s kopjem, ne z mečem, ne s silo, ampak oborožene z Evangelijem, s poslanico miru, s čistostjo nravi in z zgledom. Če bi On vendarle moral s silo in orožjem spreobrniti neverne in s pomočjo oboroženih vojakov odvrniti slepe ali zakrknjene smrtnike od njihovih zablod, bi bila primernejša vojska nebeskih legij kot kohorte kate-regakoli še tako mogočnega zaščitnika cerkve¹².

¹⁰ Pismo Galačanom, V, 19-20: "Sicer pa so dela mesa znana. To so: nečistovanje, nesramnost, razuzdanost, malikovanje, čaranje, sovraštvo, prepirljivost, ljubosumnost, jeza, častihlepnost, razprtije, strankarstvo, nevoščljivost, pijančevanje, žretje in kar je še takega. Glede tega vas vnaprej opozarjam, kakor sem vas že opozoril: tisti, ki počenjajo takšne stvari, ne bodo podedovali božjega kraljestva."

¹¹ Ugotovitev, da netolerantnost prikriva nepripravljenost na dejansko reformo navad, je pri Locku pogosta in vodi k sklepu, da so slabe navade kristjanov resnična in najnevarnejša herezija. Podobne preudarke najdemo že pri Erazmu Rotterdamskem.

¹² Podobno se glasijo mnogi pozivi k tolerantnemu ravnanju v 17. stoletju. Njihov vir so spisi apologetov, zlasti Laktancija (+325/330), ki je v *De Institutionibus divinis* menil, da vere ne smemo braniti z uboji, okrutnosjo in zločinom, marveč s svojim lastnim življenjem, v trpljenju in veri.

Toleriranje tistih, ki drugače mislijo o verskih stvareh, je tako skladno z Evangelijem in umom (*ratio*), da se zdi pošastno, kako slabo ljudje vidijo pri tako jasni luči. Na tem mestu nočem obtoževati ošabnosti in častilakomnosti nekaterih ter razuzdanosti in gorečnosti, oropane usmiljenja in blagodušnosti do drugih: to so človeške napake, ki se jih nemara ni moč osvoboditi, vendar so takšne, da si jih nihče ne bi hotel odkrito pripisati; skoraj nikogar ni, ki zase ne bi iskal pohvale, dasi hodi po krivih poteh in te napake prikriva s tujim in spoštovanja vrednim videzom. Zato, da se ne bi kdo za ne ravno krščansko preganjanje in divjanje izgovarjal s svojo skrbjo za državo in s spoštovanjem zakonov, in nasprotno, da se ne bi drugi skušali pod pretvezo vere izogniti kazni za prestopke in razuzdanost; da ne bi kateri zvest vladarjev podanik ali iskren častilec Boga prevaral sebe ali druge, menim, da je treba predvsem ločiti med državnimi in verskimi zadevami in točno določiti meje med cerkvijo in državo. Če se to ne zgodi, ni mogoče na noben način razsoditi sporov med temi, ki jim je odrešitev duš ali blaginja države zares pri srcu, in onimi, ki to le hlinijo¹³.

Mislím, da je država združenje ljudi, ki je ustanovljeno samo za ohranitev in izboljšanje civilnih dobrin (*bona civilia*).

Civilne dobrine so življenje, svoboda, neokrnjenost in nedotakljivost telesa in posedovanje zunanjih stvari kot so posestva, denar, pohištvo itn.

Dolžnost civilnega uradnika (*magistratus civilis*) je, da s pomočjo zakonov, ki so enaki za vse, ohranja ljudstvu nasploh in posameznim podanikom posebej neokrnjeno pravično lastnino nad stvarmi, ki spadajo k temu življenju. Če bi kdo, v nasprotju s človeško in božjo pravico, hotel te zakone prekršiti, mora njegovo predrznost zaustaviti strah pred kaznijo, ki temelji na odvzemu ali zmanjšanju tistih dobrin, ki bi jih drugače mogel in moral uživati. Ker po svoji volji nihče noče biti kaznovan z odvzemom dela svojih dobrin in še mnogo manj z odvzemom svobode ali življenja, je uradnik za kaznovanje tistih, ki kršijo pravice drugega, oborožen z vso močjo svojih podanikov¹⁴.

¹³ Začenja se obravnava pravno političnega vidika tolerance: pravnega, kolikor skuša razmejiti versko od političnega, in političnega, kolikor pravna razmejitev omogoči analizo narave politične oblasti in njenih ciljev.

¹⁴ O tem primerjaj Lockovi *Dve razpravi o vladanju* (*Two Treatises of Government*, 1690): "S politično oblastjo torej mislim pravico do postavljanja zakonov za urejanje in ohranitev lastnine, ki zagrozijo s smrtno kaznijo in torej tudi z vsemi manjšimi kaznimi, pravico do uporabe moči skupnosti za izvrševanje teh zakonov in za obrambo politične družbe pred tujimi oškodovanji, vse to izključno za javno dobro." (*Dve razpravi*, II., 3. odstavek). Naloga države ni toliko utemeljitev civilnega življenja ljudi kot njegovo omogočanje z zagotovitvijo pravice do življenja, svobode in lastnine, ki so po Locku predhodne nastanku države. Med pravicami, ki jih ljudem zagotavlja država, Locke posebno mesto

Da pa se vse uradnikovo pravomočje nanaša edino na civilne dobrine in sta vsa pravica in ukazovalnost civilne oblasti določeni in omejeni na skrb za napredek samo teh in se nikakor ne more in ne sme razširiti na odrešitev duš, dokazuje naslednje razmišljanje:

Prvič. Ker skrb za duše ni zaupana civilnemu uradniku nič bolj kot drugim ljudem. Bog mu je ni zaupal, ker se ni nikoli izkazalo, da bi Bog podelil ljudem takšno avtoriteto nad ljudmi, da lahko druge prisiliijo, naj sprejmejo njihovo vero. Takšne oblasti ne morejo izročiti uradniku niti ljudje, saj ne more nihče tako zavreči skrbi za svojo večno odrešitev, da bi proti svoji volji sprejel čaščenje ali vero, kakršno je predpisal nekdo drug, vladar ali podanik. Nihče ne more, tudi če bi hotel, verovati po predpisu drugega; a moč in delovanje prave in odrešujoče vere temeljita na verovanju. Namreč, karkoli izpoveduješ in kateregakoli zunanjega čaščenja se udeležuješ, če nisi znotraj, globoko v srcu, prepričan, da je pravilno in ugaja Bogu, ti to ne le ne pripomore k odrešitvi, temveč ti nasprotno, škoduje; saj na ta način lahko kopici drugih grehov, ki jih je treba očistiti z vero, dodaš še hlinjenje same pobožnosti in zaničevanje Boga, kajti Bogu, najvišjemu in najboljšemu¹⁵, ponujaš čaščenje, za katerega veš, da mu ne ugaja.

Drugič. Skrb za duše ne more soditi k civilnemu uradniku, ker temelji vsa njegova oblast na prisili. Medtem pa prava in odrešujoča vera temelji na notranjem verovanju duha, brez česar je pri Bogu vse brez veljave; narava človekovega razuma (*intellectus*) je taka, da ga ni moč prisiliti z nobeno zunanjo silo. Zaman komu odvzameš premoženje, mučiš telo z zapotrom ali ga trpinčiš, če hočeš s temi mukami spremeniti prepričanje njegovega duha o stvareh.

namenja lastnini. Zdi se, da jo na nekaterih mestih povzdigne v najodličnejšo naravno pravico človeka, ki v sebi lahko povzame vse druge in jo zato izbere, ko hoče navesti samo eno med njimi. "Človek ... ima po naravi moč, da svojo lastnino, to je svoje življenje, svobodo in premoženje, ne le ohrani pred oškodovanji in napadi drugih, temveč ..." (prav tam, 87. odstavek). Locke ne sprejme Hobbesove teorije, ki lastnine ni uvrstila med naravne človekove pravice, in Pufendorfove, ki je zagovarjal pogodbeno podlago lastnine. Pojmuje jo kot individualno naravno pravico, ki izvira iz vloženega dela, s katerim si hočemo nekaj prisvojiti ali preoblikovati in ekonomsko ovrednotiti. "Katerikoli stvari, ki jo jemlje iz stanja, v katerega jo je proizvedla in zapustila narava, je pridružil svoje delo, namreč nekaj njemu lastnega, in jih s tem naredil za svojo lastnino" (prav tam, 27. odstavek). Pomen, ki ga ima pri Locku lastnina, je Macphersonu služil za podlago zdaj že klasični interpretaciji, s katero je Lockov demokratični liberalizem opredelil kot posestniški individualizem (C. B. Macpherson: *The Political Theory of Possessive Individualism*, Clarendon Press, Oxford, 1962).

¹⁵ O. M. (optimus maximus): Locke uporabi izraz, s katerim so Rimljani naslavljali najvišjega boga Jupitra.

Toda, rekli boste: Uradnik lahko poseže po dokazih in tako pritegne drugače misleče k resnici in jih reši. Bodi tako; toda v tem je enak drugim ljudem: če poučuje, če obvešča, če z dokazi prikličie nazaj zablodelega, gotovo počne, kar se spodobi vrlemu možu; ni potrebno, da uradnik preneha biti človek ali kristjan. Vendar je eno svetovati, drugo ukazovati, eno je pritiskati z dokazi, drugo s predpisi. Eno je lastno civilni oblasti, drugo človeški dobrohotnosti. Vsak smrtnik lahko opominja, spodbuja, drugemu dokazuje njegove zmote in ga z razlogi pripelje do svojega mnenja; toda uradniku je lastno zaukazati s predpisi, prisiliti z mečem. Kar torej trdim, je, da civilna oblast ne sme s civilnim zakonom predpisovati členov vere ali nauk ali načinov čaščenja Boga. Zakon namreč izgubi svojo moč, če ne določa tudi kazni, če pa preti s kaznimi, so te za prepričevanje popolnoma neuporabne in neprimerne¹⁶.

Če kdo hoče sprejeti neki nauk ali čaščenje, da si odreši dušo, mora v sebi verjeti, da je ta nauk resničen, da je takšno čaščenje Bogu všečno in ga bo sprejel, toda še najmanj lahko tako prepričanje duhu vtisne katerakoli kazen. Da bi spremenili prepričanje duha, je potrebna svetloba, ki je mučenje nikakor ne more nadomestiti.

Tretjič. Skrb za odrešitev duš ne more zadevati civilnega uradnika; kajti četudi bi bili avtoriteta zakonov in moč kazni učinkoviti pri spreobračanju mnenj ljudi, to vseeno ne bi pripomoglo k odrešitvi njihovih duš. Če namreč drži, da je resnična vera ena sama in da je ena sama pot, ki vodi v bivališča blaženih, kakšno upanje bi potemtakem imeli, da bo tja prispela večina ljudi, v primeru, da bi bil vsak smrtnik prisiljen zanamariti, kar mu narekuje um in njegova vest, slepo sprejeti nauke svojega vladarja in častiti Boga na način, ki ga določajo zakoni domovine? Spričo tolikih različnih mnenj vladarjev o veri bi bila ozka pot, ki vodi v nebesa, in ozka vrata nujno odprta na stežaj le majhnemu številu ljudi, ki bi bili vrh tega iz ene same dežele: in, kar je pri tej stvari najbolj nesmiselno in nevredno Boga: večna blaženost ali trpljenje bi bila odvisna zgolj od kraja rojstva.

Zdi se mi, da ti premisleki, med mnogimi drugimi, ki bi jih lahko uporabili v ta namen, zadostujejo za sklep, da se vsaka civilna oblast ukvarja z omenjenimi civilnimi dobrinami in se

¹⁶ Tudi to razmišljanje, zelo pogosto v spisih, naklonjenih toleranci, ki vztrajajo pri subjektivni razsežnosti verskega spreobrnjenja in obsojajo grozodejstva, h katerim so se pogosto zatekali preganjalci, izvira iz besedil cerkvenih očetov prvih štirih stoletij našega štetja. Laktancij trdi, da je izsilitev žrtvovanja svetoskrunsko dejanje. Pogled cerkvenih očetov na to vprašanje se spremeni šele po Milanskem ediktu (l. 313) in Tesaloniškem ediktu (380), s katerim je cesar Teodozij odredil, da je krščanska vera edina dovoljena v rimskem imperiju.

omejuje na skrb za posvetne stvari, ki se je v nobenem pogledu ne tiče to, kar se nanaša na prihodnje življenje.

Poglejmo zdaj, kaj je cerkev. Zdi se mi, da je cerkev svobodno združenje ljudi, ki se prostovoljno združujejo, da bi si z javnim čaščenjem Boga na način, za katerega verjamejo, da je Bogu sprejemljiv, odrešili duše.

Poudarjam, da je *svobodno in prostovoljno združenje*. Nihče se ne rodi kot ud neke cerkve, sicer bi po dednem pravu skupaj s posestvi vred vsak podedoval tudi vero očeta in dedov in tako dolgoval vero svojemu rodu. Nič neumnejšega si ni moč izmisliti. S to stvarjo je tako. Po naravi ni noben človek zavezan nobeni cerkvi, niti posvečen v nobeno sekto: po svoji volji se priključi združenju, za katerega verjame, da bo v njem našel pravo vero in Bogu všečno čaščenje. Tako, kot je edini vzrok za vstop v cerkev upanje na odrešitev, ki ga v njej najde, je enak tudi razlog, da v njej tudi ostane. Če zapazi kaj napačnega v nauku ali nedoslednost pri čaščenju, je nujno, da lahko vedno izstopi tako svobodno, kot je vstopil. Namreč, nobene vezi ne morejo biti nezavezujoče razen tistih, ki so povezane z določenim pričakovanjem večnega življenja. Cerkev potemtakem zraste iz udov, ki so po lastni volji združeni v ta namen.

Zdaj je na vrsti raziskovanje tega, kakšna je cerkvena oblast in katerim zakonom je podrejena.

Nobeno združenje, naj je še tako svobodno ali ustanovljeno zaradi stvari neznatnega pomena, najsi je to združenje učenjakov, posvečeno filozofiji, trgovcev trgovanju ali združenje brezdelnežev, namenjeno poživljajočim pogovorom; ne more obstati, če je povsem brez zakonov, in pri priči propade, zato je nujno, da ima tudi cerkev svoje zakone, s katerimi določi kraj in čas shodov, pogoje za sprejem ali izključitev iz združenja, razdelitev različnih nalog, red in temu podobne stvari. Ker je zveza, kot sem pokazal, prostovoljna in brez prisile, nujno sledi, da nima nihče pravice postavljanja zakonov razen nje same ali teh, ki jih je potrdilo samo združenje z lastnim pristankom, kar je isto.

Toda, morda porečete: cerkev, ki nima škofa ali prezbiterija¹⁷ z avtoriteto vodenja, ki bi izhajala od samih apostolov z ne-prestanim in nepretrganim nasledstvom, ne more biti resnična cerkev.

¹⁷ Locke se nanaša na obe najbolj razširjeni obliki cerkvene organizacije v poreformacijski Angliji: na anglikansko in na prezbiterijsko cerkev. Prva je temeljila na škofovski avtoriteti, druga, kalvinističnega izvora, je avtoriteto polagala v prezbiterij ali svet starejših, ki so ga razumeli kot naslednika apostolske skupine. V naslednjih vrsticah Locke sledi pojmovanju cerkve angleških remonstrantskih teologov (ti. cambridgeski platoniki) in latitudinaristov, ki so za slehernega vernika zahtevali pravico, da s pomočjo svetega Duha sam pristopi k božji besedi, in zanič, da je ta, ki stoji na čelu cerkve, obdarjen s posebno karizmo, zaradi katere si lahko lasti božjo resnico in jo vsiljuje drugim.

Prvič. Prosim, da mi pokažete predpis, v katerem je Kristus svoji cerkvi postavil ta zakon, in ob tako pomembnem vprašanju se mi ne zdi odveč zahtevati jasnih besed. Zdi se, da izrek "Kjerkoli se zbereta dva ali trije v mojem imenu, bom jaz v njihovi sredi¹⁸." svetuje nekaj drugega. Sami ugotovite, ali kaj manjka zboru, sredi katerega je Kristus, da bi bil resnična cerkev. Za resnično odrešitev tu gotovo ne more nič manjkati in to nam zadostuje.

Drugič. Razmislite, prosim, o tem, da se tisti, ki trdijo, da je cerkvene voditelje postavil Kristus in da se mora njihovo nasledstvo nadaljevati, prepirajo že od vsega začetka. Ta prepir nujno dopušča svobodo izbire, tako da ima vsakdo proste roke, da pristopi k cerkvi, ki ji sam daje prednost.

Tretjič. Dopuščam, da imate voditelja, ki ga cenite in za katerega verjamete, da je potrebno, da je določen s tako dolgo vrsto nasledstev, vendar se bom jaz medtem pridružil tistemu združenju, za katerega sem prepričan, da bom v njem našel vse potrebno za odrešitev duše. Tako bo cerkvena svoboda za naju oba neokrnjena, kot zahtevate, in nobeden od naju ne bo imel drugega zakonodajalca kot tega, ki si ga bo sam izbral.

Ker pa ste tako zaskrbljeni za resnično cerkev, naj mi bo vrh tega dovoljeno vprašati¹⁹, ali se z resnično Kristusovo cerkvijo ne sklada bolj določitev, da pogoji njene skupnosti obsegajo samo to, kar sv. Duh v Sv. pismu razločno in z jasnimi besedami uči, da je potrebno za odrešitev in nič drugega, kakor pa vsiljevanje svojih domislic ter razlag, kot bi bile božji zakon, in opredeljevanje stvari s cerkvenimi zakoni, ki naj bi bile potrebne za krščansko veroizpoved, o katerih božje besede ne povedo nič naravnost ali vsaj ničesar ne zapovedujejo. Kdor za cerkveno skupnost terja to, česar Kristus ne zahteva za večno življenje, ta ustvarja skupnost, ki morda ustreza njegovemu mnenju in njegovim koristim. Toda, kako je moč cerkev imenovati Kristusova, če je ustanovljena na tujih določilih in so iz nje izključeni oni, ki jih bo Kristus nekoč sprejel v nebeško kraljestvo? Ker pa to ni pravo mesto za raziskovanje znamenj resnične cerkve, bi hotel samo opomniti one, ki se s takim žarom borijo za nauke svojega združenja in imajo neprestano polna usta cerkve, nič

¹⁸ Matej, XVIII, 20.

¹⁹ Locke tu uvaja teološko argumentacijo, ki jo je predlagal že Erazem Rotterdamski (*Opus Epistolarum*, III, str. 365, pismo 858, 14. avgusta 1518) in so jo za njim sprejeli latitudinaristični teologi in remonstranti, med njimi Limborch v svoji *Theologia Christiana*. Argument skuša ločiti temeljne člene vere od tistih, ki to niso. Nauk naj bi omogočil določitev jedra nedotakljivih verskih resnic, ki jih lahko nezmotljivo pridobimo iz Svetega pisma, hkrati pa naj bi s tem, ko bi razhajanja med kristjani omejil na verjetnostna vprašanja, omejil tudi vzroke razhajanj. Namero, da bi v krščanski veri določil njeno jedro, je skušal Locke uresničiti kasneje v *Razumnosti krščanstva*.

manj hrupno in morda iz istega nagiba, kot so некоč efeški srebrarji klicali svojo Diano²⁰: namreč, da Evangelij na mnogih mestih priča, da morajo resnični Kristusovi učenci pričakovati in trpeti preganjanja; vendar se ne spominjam, da bi kje v Novi zavezi bral, da mora resnična Kristusova cerkev druge zatirati ali preganjati, ali s silo, z mečem ali ognjem prisiliti, da sprejmejo vero in njene nauke.

Namen verskega združenja je, kot je bilo že povedano, javno čaščenje Boga in s tem pridobitev večnega življenja. K temu mora torej težiti vsa ureditev, s tem so omejeni vsi cerkveni zakoni. V tej skupnosti posedovanje civilnih ali zemeljskih dobrin ni in ne more biti predmet obravnave; v njej se ne sme uporabiti sila zaradi kateregakoli vzroka, saj pripada vsa civilnemu uradniku, pod oblast katerega spadata last zunanjih dobrin in njihova uporaba.

Rekli boste: katera kazen bo vzpostavila veljavne cerkvene zakone, če ne sme biti nobene prisile? Odgovarjam: to bo določilo, ki se sklada s tem, pri čemer zunanje izpovedovanje in spoštovanje nič ne koristi, če ni ukoreninjeno globoko v dušah in ima pristanek vesti; seveda so spodbude, opomini in nasveti orožje te skupnosti, s katerimi drži ude v pokorščini. Če se kršiteljev na ta način ne popravi in zablodelih ne privede nazaj na pot, ne preostane nič drugega, kot da skupnost povsem zavrne tiste, ki se trdovratno upirajo in ne dajejo upanja, da se bodo popravili. To je najvišja in skrajna moč cerkvene oblasti, ki ne povzroči nobene druge kazni razen te, da obsojeni preneha biti del one cerkve, ker je pretrgana vez med telesom in odsekanim udom.

Ker smo te stvari že opredelili, preiščimo dalje, katere so in čigave so dolžnosti glede tolerance.

Prvič, mislim, da v imenu tolerance nobena cerkev ni dolžna v svojem okrilju obdržati tistega, ki, dasi so ga opomnili, vztrajno greši proti zakonom, določenim v tistem združenju; če lahko kdo te zakone nekaznovano prelomi, je z združenjem konec, ker so ti zakoni njegovi pogoji in edina vez²¹. Po drugi strani je treba paziti, da se sklepu o izobčenju ne pridruži še sramotenje in nasilje, ki bi utegnila kakorkoli raniti telo ali posest izključenega. Kot je namreč že bilo povedano, pripada vsa sila uradniku, in ni dovoljeno, da bi jo uporabil katerikoli zasebnik, razen če odvrta silo, naperjeno proti njemu. Izobčenje ne odzame, niti ne more

²⁰ Prim. Apostolska dela XIX, 23–41.

²¹ Klic k civilni toleranci ne seže v notranjost cerkva, saj so cerkve svobodne in prostovoljne asociacije. Locke ne dvomi o pravici vsake cerkve, da iz svoje srede izključi tiste, ki oporekajo njenim temeljnim naukom. Hkrati se zavzema, da bi te nauke kar najbolj skrčili in jih omejili na tiste, ki so izrecno omenjeni v Svetem pismu. Kdor denimo zanika, da je Kristus mesija, ne more biti član krščanske cerkve.

odvzeti izobčenemu nobene izmed civilnih dobrin, ki jih je imel kot zasebnik. Vse te dobrine spadajo k civilnemu stanu in so podvržene uradnikovi zaščiti. Vsa moč izobčenja je edino v tem, da se po tem, ko je izražena volja združenja, prekine vez med telesom in nekim njegovim udom; s tem, ko to razmerje preneha, nujno preneha skupna last nekaterih stvari, ki jih združenje daje svojim udom in do katerih nima nihče civilne pravice. Namreč, izobčenemu se ne godi nobena civilna krivica, če mu cerkveni ministrant Gospodovi večerji v čast ne ponudi kruha in vina, ki nista kupljena z njegovim, ampak s tujim denarjem.

Drugič, noben zasebnik ne sme na kakršenkoli način posegati v civilne dobrine drugega ali jih zmanjšati, zato ker ta izpoveduje vero, ki je njegovi veri in njegovim obredom tuja. Vse svoje človeške in civilne pravice mora ohraniti kot svete, saj ne zadevajo vere, najsi gre za kristjana ali pogana, treba se je v odnosu do njega vzdržati vsake sile in krivice. Merilu pravičnosti se morajo pridružiti še dolžnosti dobrohotnosti in usmiljenja. To zapoveduje Evangelij in svetujeta um in odnosi med ljudmi, ki jih je narava povezala v skupno družbo. Če kdo zaide s prave poti, blodi sebi v nesrečo in je zate neškodljiv, z njim ne smeš grdo ravnati in mu odvzeti dobrin tega življenja zato, ker verjameš, da bo v prihodnjem življenju pogubljen.

Kar sem povedal o medsebojni toleranci zasebnikov, ki se glede mnenj o veri razhajajo, hočem povedati tudi o posameznih cerkvah, ki na nek način v medsebojna razmerja vstopajo kot zasebne osebe; tako da ena cerkev nima nobenih pravic v odnosu do druge niti tedaj, kot se utegne zgoditi, ko je civilni uradnik član te ali one cerkve: kajti država ne more dati cerkvi nobene nove pravice in narobe, cerkev je ne more podeliti državi²². Če se ji uradnik pridruži ali jo zapusti, cerkev ostane to, kar je bila poprej: svobodno in prostovoljno združenje, ki niti ne pridobi moči meča, če se mu uradnik pridruži, niti z njegovim izstopom ne izgubi ureditve poučevanja in izobčenja, ki jo je imela pred tem. Prostovoljno združenje bo vselej imelo nespremenljivo pravico, da more odstraniti tiste izmed svojih udov, za katere je bilo tako sklenjeno, tako kot s pristopom kogarkoli že ne more dobiti nobenega pravomočja nad tujci. Zato je treba mir, enakost in prijateljstvo tako med različnimi cerkvami kot med zasebniki vedno gojiti na temelju enakosti in brez zahtev po prednostih.

²² Načelo ločitve med religiozno in civilno sfero je Locka navedlo k temu, da je pripadnosti določeni veroizpovedi civilnega uradnika odrekel vsak pravni pomen. S tem je Locke odpravil načelo *cujus regio eius religio*, ki ga je vzpostavil mir v Avgusti leta 1555, z določenimi omejitvami pa ga je ohranil tudi westfalski mir leta 1648. V skladu z njim je suveren nad določenim teritorijem s svojim osebnim izborom vere določil tudi uradno vero podanikov.

Da bo stvar s primerom postala jasna, denimo, da sta v Carigradu dve cerkvi: ena remonstrantska druga protiremonstrantska²³. Ali lahko kdo reče, da ima ena izmed njuju pravico oropati svobode ali dobrin tiste, ki mislijo drugače, ker imajo drugačne nauke ali obrede (kot vidimo, da se dogaja drugod), ali jih kaznovati z izgonom ali s smrtno kaznijo? Medtem ko kristjani mučijo druge kristjane z okrutnostmi in klanjem, je Turek tiho in se smeji. Če pa bi imela ena izmed teh cerkva moč, da divja nad drugo, se sprašujem, katera med obema in s katero pravico? Odgovor bo brez dvoma: pravoverna nad zmotno ali heretično cerkvijo. To pa je z velikimi in zvenečimi besedami nič povedati. Zase je vsaka cerkev pravoverna, ker verjame, da je to, v kar veruje, resnično in obsoja kot zmotno tisto, kar je drugačno, za druge pa je zmotna ali heretična²⁴. Zategadelj njun spor o resničnosti naukov in pravilnosti čaščenja ne more imeti zmagovalca in ne v Carigradu ne na celem svetu ni sodnika, ki bi ga lahko razrešil z razsodbo. Vprašanje lahko odloči edino najvišji sodnik vseh ljudi, samo njemu pripada tudi kaznovanje grešnika. Medtem je treba premisliti, koliko huje grešijo oni, ki pridružijo, če že ne zabloudi, pa vsaj ošabnosti tudi krivico, medtem ko lahkomiiselno in oholo raztrgajo sužnje tujih gospodarjev, ki jim niso niti najmanj podložni.

²³ Obe v Carigrad postavljeni cerkvi imata imeni dveh zgodovinskih verskih skupin iz Nizozemske njegovega časa, ki sta si bili na začetku 17. stoletja v ostrih sporih. Remonstranti so se sklicevali na Arminija, ki je zavrnil nekatere najbolj toge teze o predestinaciji v veljavi med kalvinisti, ki so z nauki teologa Franza Gomarja prevladovali v holandski reformirani cerkvi. Ker so arminijevci postali predmet diskriminacije oblasti, so leta 1610 objavili Remonstranco (ugovor), v kateri so od vladajočih v Združenih provincah zahtevali opustitev preganjanja. Gomaristi so na to zahtevo odgovorili s Protiremonstranco. Od tod ime obeh skupin.

²⁴ Stavak odpira spoznavni vidik vprašanja. V skladu z *Esejem o človeškem razumu* (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1690) Locke poudarja, da je v javni govorici pravoverno resnico nemogoče ločiti od krivoverne. Zato razsodba civilnega sodnika ne more razrešiti verske kontroverze o resničnosti dogem. V *Eseju* Locke območje verovanja loči od območja spoznavanja: v območje spoznavanja sodijo tiste splošne resnice, ki so bodisi samorazvidne bodisi dokazljive, v območje verovanja pa tiste, ki izhajajo iz razodetja in, čeprav niso v nasprotju z umom, ne sodijo med njemu spoznavne resnice. Zanje ni mogoče najti nobenega nevprašljivega dokaznega postopka, doseči jih je mogoče samo z osebnim prizadevanjem in dialoško, v prepričevalnih komunikativnih dejanjih. Primerjaj *An Essay Concerning Human Understanding*, zlasti njegovo 18. poglavje 4. knjige "O veri, umu (*reason*) in njunih različnih območjih", kjer med drugim pravi: "O umu kot različnem od vere mislim kot o odkritju gotovosti bodisi verjetnosti stavkov ali resnic, do katerih duh pride s pomočjo izpeljav z izhodiščem v idejah, ki jih je pridobil z uporabo svojih naravnih zmožnosti, namreč čutenja in razmišljanja. Vera je na drugi strani pritrditev vsakemu stavku, ki ni nastal na podlagi umske izpeljave, temveč na zaupanju v tistega, ki ga izreče, kot bi prek neke izredne občevalne poti izviral od Boga. To pot odkrivanja resnice ljudem imenujemo *razodetje*."

Sicer pa, četudi bi bilo moč dognati, katera med cerkvami, ki se v prepričanih razhajajo, ima prav o veri, oblast pravoverne cerkve za ropanje drugih zaradi tega ne bi zrasla, saj nimajo cerkve nobenega pravomočja v zemeljskih stvareh, niti nista ogenj in meč primerni sredstvi za dokazovanje zablod in za poučevanje ali spreobrnitev človeškega duha. Predpostavimo, da je civilni uradnik naklonjen eni strani in ji hoče ponuditi svoj meč, da bi z njegovim pristankom na kakršenkoli način kaznovala drugače misleče. Ali si kdo upa reči, da lahko krščanska cerkev prejme od turškega vladarja kakšno pravico nad svojimi brati? Nevernik, ki nima pooblastila za kaznovanje kristjanov zaradi njihovih verskih nauk, more to oblast še najmanj podeliti kateremukoli krščanskemu združenju; pravice, ki je sam nima, ne more nikomur izročiti. Pomislite, da velja isto načelo v krščanskem kraljestvu. Civilna oblast je povsod enaka in ne more podeliti eni cerkvi večje oblasti zgolj zato, ker je v rokah krščanskega vladarja in ne pogankega, kar pomeni, da ne more podeliti nobene²⁵. Morda je vredno pozornosti, da ti strastni pomočniki resnice, ki napadajo zablode in ne trpijo razkolov, te svoje gorečnosti za Boga, ki vse podžiga in ožarja, skoraj nikoli ne pokažejo, razen če jim je naklonjen civilni uradnik²⁶. Brž ko uživajo naklonjenost civilnega uradnika in so tako močnejši, morajo takoj prelomiti mir in krščansko usmiljenje, a drugače je treba gojiti medsebojno toleranco. Kadar so glede na civilno moč podrejeni, morejo brez škode in potrpežljivo prenašati slab vpliv malikovalstva ter praznoverja in herezijo v svoji bližini, česar se v drugih okoliščinah zase in za vero tako bojijo. Z očitanjem zablod, ki ugajajo dvoru in uradniku, se ukvarjajo neradi in brez gorečnosti, čeprav je to skupaj s človečnostjo in dobrohotnostjo, s težo razlogov in dokazov, edina in resnična metoda razširjanja resnice.

Nobene posamezne osebe niti cerkve ali celo države ne morejo torej imeti nikakršne pravice izmenoma med seboj napačiti civilne dobrine in ropati zemeljske stvari drugih pod pretvezo vere. Hotel bi, da tisti, ki mislijo drugače, premislijo, kakšen neskončen vir prepиров in vojska nudijo človeškemu rodu, kolik-

²⁵ Oznanjeno je splošno pravno načelo, po katerem se različne vrste političnih organizmov ne razlikujejo, saj nastane politična oblast vedno iz istih razlogov, da bi zagotovila uresničevanje naravnih pravic ljudi, ki se vanje združijo. Potemtakem ni krščanskih in poganških držav, so samo države.

²⁶ Grenka pripomba, v kateri lahko zaslutimo tudi zgodovino same krščanske cerkve, ki je v prvih štirih stoletjih pogumno zagovarjala versko svobodo in spremenila stališče po tem, ko je v rimskem imperiju dosegla premoč. Obrat od tolerantnih stališč proti heretikom k zahtevam po posegu političnih oblasti naredi tudi Avguštin, ko v svojih poznih spisih od posvetne oblasti zahteva, naj heretike prisili k pridružitvi (*compelle intrare*) pravovernim.

šno spodbudo za ropanje, prelivanje krvi in večno sovraštvo; varnosti in miru, še manj pa prijateljstva med ljudmi ni moč utrditi ali ohraniti, če obvelja mnenje, da je gospostvo utemeljeno na milosti in da je treba vero razširjati s silo in orožjem²⁷.

Tretjič. Oglejmo si, kaj zahteva dolžnost tolerance od onih, ki se ločijo od drugih v zboru in laičnega ljudstva (kot radi rečejo) po nekaterih potezah svoje cerkvene službe, naj so to škofje, duhovniki, prezbiterji, ministri ali s katerimkoli drugim imenom nastopajo²⁸. Mesto ni primerno za raziskovanje izvora oblasti ali duhovniškega ugleda, vendar trdim to, da ne glede na to, od kod izvira njihova avtoriteta, omejena mora biti z mejami cerkve, ker je cerkvena, in se ne more na noben način razširiti na civilne stvari, ker je cerkev povsem razmejena in ločena od države in civilnih stvari. Meje obeh so določene in nepremične. Kdor bi hotel združiti ti dve združenji, ki se povsem razlikujeta po svojem izvoru, namenu in predmetu, pomeša nebesa in zemljo, zelo oddaljeni stvari. Zato ne more nihče, naj se odlikuje s katerokoli cerkveno službo, zaradi vere kaznovati drugega človeka, ki ne spada k njegovi cerkvi ali veri, z odvzemom življenja, svobode ali kateregakoli dela zemeljskih dobrin. Namreč, kar ni dovoljeno cerkvi v celoti, tega ni moč s cerkvenim pravom dovoliti kakemu njenemu udu.

Ni dovolj, da se cerkveni možje vzdržijo nasilja, ropanja in kakršnegakoli preganjanja; kdor izpoveduje, da je naslednik apostolov, in je prevzel nase nalogo poučevanja, je potemtakem zavezan k temu, da svoje opominja o dolžnostih miru in dobrohotnosti do vseh ljudi; tako do teh, ki se motijo, kot do pravovernih, do teh, ki mislijo njemu enako, kot do tistih, ki niso njegove vere, in vse, tako zasebnike kot voditelje držav (če so takšni v njegovi cerkvi) mora spodbujati k usmiljenju, blagodušnosti in toleranci; brzdati in pomiriti mora vso mržnjo in gorečnost vsakogar proti drugače mislečim, ki ju utegne vžgati v mislih njegova ali kateregakoli divja gorečnost za svojo vero in sekto ali zvijača drugih. Nočem povedati, kakšne sadove bi uživali tako v cerkvi kot v državi, če bi s prižnic odmeval nauk

²⁷ V Angliji je trditev, da posvetno gospostvo temelji na božji milosti, v 14. stoletju zagovarjal John Wycleff (*De Dominio Divino, De officio regis*). Menil je, da je v vidni cerkvi, bogati in hierarhizirani, vsak človek neposredno podanik boga, njej nasproti pa je postavil mistično cerkev božjih izbrancev. V Wycleffovih naukih je kasneje našlo navdih gibanje lollardov, ki je, preden so ga krvavo zadušili, nastopilo s politično prevratnimi teorijami, ki so odkrito kljubovale tedanji angleški politični eliti. Med angleško revolucijo so te nauke ponovno obudile milenaristične in radikalne verske skupnosti, ki so omogočile Cromwellov poseg.

²⁸ Gre za poimenovanja, s katerimi v različnih krščanskih cerkvah označujejo nosilce ministerialnih funkcij: v katoliški cerkvi so to škofje in duhovniki, v anglikanski škofje, v prezbiterijanski prezbiteriji, v kalvinistični pa ministri.

miru in tolerance, da se ne bi zdelo, da trdo govorim o tistih, za katere ne bi hotel, da jim kdo drug, niti oni sami zmanjša ugled. Vendar pravim, da bi se tako moralo goditi, in če kdo, ki priznava, da je služabnik božje besede in glasnik evangelijskega miru, uči drugače, ne pozna ali zanemarja nalogo, ki mu je bila zaupana in za katero bo nekoč podal račun Vladarju miru. Če je treba opominjati kristjane, naj se vzdržijo maščevanja, potem ko so bili izzvani s krivicami, ki so se sedemdesetkrat sedemkrat ponovile²⁹, koliko bolj se morajo vsake jeze in sovražne sile vzdržati oni, ki jim drugi niso prizadejali nič hudega, in nadvse paziti, da na kakršenkoli način ne razžalijo teh, ki njih samih niso razžalili z nobeno stvarjo. Zlasti morajo paziti, da kakorkoli ne ogrozijo tistih, ki se ukvarjajo le s svojimi zadevami in jih skrbi samo to, da častijo Boga na način, za katerega verjamejo, da bo Bogu samemu najbolj sprejemljiv, ne da bi jim bilo mar za mnenje drugih ljudi, in sprejemajo tisto vero, ki njim samim prinaša največje upanje na večno odrešitev. Če gre za družinske in premoženjske zadeve ali za telesno zdravje, ima vsak proste roke, da sam razmisli, kako bo opravil s svojo zadevo, in mu je dovoljeno, da sledi temu, kar je po njegovem mnenju najbolje. Nihče se ne pritožuje nad slabim upravljanjem sosedovih domačih zadev, nihče se ne jezi na tistega, ki napak poseje njive ali ko hčer odda v zakon, nihče ne popravi tistega, ki propade v gostilnah: naj ruši, gradi, naj troši na svoj način, o tem se ne razpravlja, dovoljeno mu je. Če pa ne obiskuje redno cerkve, če tam telesa ne ukloni obredu na določen način, če ne da posvetiti otrok v obrede te ali one cerkve, že je tu šepet, kričanje, obtožbe in vsakdo je pripravljen soditi takšnemu hudo delstvu. Gorečneži se komaj vzdržijo nasilja in plenjenja, dokler ni ta poklican pred sodišče in sodnikova odločitev ne izroči njegovega telesa zaporu ali usmrčitvi ali ne razproda njegovega imetja na dražbi. Naj cerkveni govorniki vsake sekte z največjo silo dokazov, ki jih premorejo, postavljajo na laž zablode drugih in jih pobijajo, toda naj obenem prizanašajo ljudem! Če jim manjka trdnih razlogov, naj se ne polastijo neprimernih sredstev, lastnih drugačnim sodstvom, ki jih cerkveni možje ne smejo rabiti, niti naj si v pomoč svoji zgovornosti ali nauku od uradnika ne izposodijo sredstev tujega pravomočja, da ne bo, medtem ko kažejo ljubezen do resnice, njihova preveč goreča vnema po meču in ognju razodela pohlepa po vladanju. Kdor s suhimi očmi in lahkega srca izroči človeka rablju, da ga živega zažge, srčnih mož ne bo zlahka prepričal, da si močno in iskreno

²⁹ Matej: XVIII, 21-22: "Tedaj je pristopil Peter in mu rekel: 'Gospod, kolikokrat naj odpustim svojemu bratu, če greši zoper mene? Do sedemkrat?' Jezus mu pravi: 'Ne pravim ti sedemkrat, ampak do sedemdesetkrat sedemkrat.'"

no želi, da bo njegov brat varen in rešen peklenskega ognja v prihodnjem veku.

Četrtič. Na zadnjem mestu poglejmo, katere zelo pomembne naloge ima uradnik.

Zgoraj smo dokazali, da skrb za duše ni pristojnost uradnika, vsaj ne avtoritarna skrb (če se lahko tako reče), ki se izvaja z vsiljevanjem zakonov in s kazensko prisilo; nikomur pa ni mogoče odreči ljubeče skrbi, ki poučuje, opominja in svetuje. Potemtakem sodi skrb za dušo k vsakemu posamezniku in jo je treba prepustiti njemu. Rekli boste: kaj, če ta skrb za svojo dušo zanemari? Odgovarjam: kaj pa, če zanemari zdravje? Kaj, če zanemari skrb za premoženje, ki je bolj podvrženo uradnikovim ukazom? Ali bo uradnik izdal predpis in tako poskrbel, da ta ne bo obubožal ali zbolel? Kolikor je mogoče, skušajo zakoni varovati dobrine in zdravje podanikov pred tujo silo ali prevaro in ne pred brezbriznostjo in razsipnostjo njihovih lastnikov. Nikogar ni moč proti njegovi volji prisiliti, naj bo zdrav ali naj obogati³⁰. Proti njihovi volji celo Bog ne bo odrešil ljudi. Pa vseeno predpostavimo, da hoče vladar prisiliti podanike, naj kopičijo bogastvo ali ohranijo telesno moč. Ali bo z zakonom določeno, da se morajo posvetovati samo z rimskimi zdravniki, in bo vsakdo obvezan živeti po njihovih predpisih? Mar ljudje ne bodo smeli pojesti nobene hrane ne zdravila razen tistih, ki so bili pripravljeni v Vatikanu ali so nastali v ženevski delavnici³¹? Ali bodo vsi podaniki z zakonom zavezani ukvarjati se s trgovino ali glasbo, da bodo živeli doma v obilju in lagodno? Ali bo moral vsakdo postati krčmar ali kovač, saj nekateri s tega obrata kar primerno vzdržujejo svojo družino in še obogatijo? Toda, rekli boste: za dobiček je tisoč sredstev, a pot odrešitve je ena sama. To je pravilno rečeno, zlasti če to trdijo tisti, ki bi hoteli ljudi prisiliti k temu ali onemu; namreč, ko bi bilo poti več, ne bi bilo moč najti pretveze za prisilo. Vendar, če sledim sveti geografiji in na vso moč hitim naravnost v Jeruzalem, zakaj me tepejo, ker nisem obut v škornje ali ker grem umit in ostrizen na določen način? Ker na poti jem meso ali se hranim na način, ki je primeren za moj želodec ali zdravje, ker se tu in tam izogibam odcepom, za katere se mi zdi, da vodijo v brezna

³⁰ Premislek te vrste je pri Locku pogost. Opira se na pojmovanje zakona, ki je razumljen kot okvir, znotraj katerega lahko posamezniki uresničujejo svoje naravne pravice (življenje, svoboda, lastnina), in je nasproten rousseaujevskemu pojmovanju zakona, pojmovanemu kot "obča volja", ki se ji morajo posamezniki ukloniti. Zakon ne sankcionira vseh zasebnih ravnanj državljanov, ampak le določa okvir, v katerem lahko njihove svobodne pobude nastopajo urejeno in tako, da uresničevanje naravnih pravic omogočajo vsakomur. V kulte in vere zakonodajna in izvršilna oblast zato nimata pravice posegati.

³¹ Locke omenja Rim kot prestolnico katolicizma in Ženevo kot središče širjenja kalvinizma.

ali v trnje? Ali ker med različnimi stezami, ki so na isti poti in vodijo v isto smer, izberem tisto, ki se kaže najmanj ovinkasta ali blatna? Ker so se mi zdeli ti premalo skromni, oni preveč čemerni, da bi se jim hotel priključiti kot sopotnik? Ali morda zato, ker imam ali nimam v belo oblečenega vodiča z mitro na glavi? Če namreč stvar pravilno preudarimo, je gotovo mnogo takšnih stvari, ki so manj pomembne od teh, ki s tolikšno ostrino postavljajo drugega proti drugemu krščanske brate, ki isto in pravilno mislijo o najpomembnejšem glede vere, stvari, ki jih je moč izpolnjevati ali opustiti, ne da bi bila pri tem okrnjena vera in odrešitev duš, če le ni praznoverja in hinavščine.

Vzemimo, da imajo gorečneži, ti, ki obsojajo vse, kar ni njihovo, prav in da v teh okoliščinah nastanejo različne poti, ki vodijo v različne smeri. Kaj s tem naposled pridobimo? Sprejmemo, da je izmed teh le ena prava pot odrešitve. Vendar še naprej ugibamo, katera je prava med tisočimi, ki jih ljudje ubirajo; poti, ki vodi v nebo, niti skrb za državo, niti pravica do postavljanja zakonov uradniku ne razodene zanesljiveje kot zasebniku njegovo prizadevanje. Denimo, da imam šibko telo, ki ga je oslabila huda bolezen in za katero obstaja le eno neznano zdravilo. Ali je zato, ker je zdravilo samo eno in med toliko različnimi neznano, dolžnost uradnika, da ga predpiše? Bo to, kar mi ukazuje storiti uradnik, varno zato, ker mi preostane, da storim le eno, da se izognem smrti? Kar mora vsak posameznik prizadevno, modro, razsodno, preudarno in z iskreno mislijo raziskovati, to ne more biti dano skupini ljudi kot njihova last. Kar zadeva oblast, se vladarji rodijo močnejši, po naravi pa so enaki drugim smrtnikom in niti pravica ali večšina vladanja ne prineseta s seboj gotovega spoznanja o drugih stvareh, še mnogo manj pa o pravi veri. Če bi namreč bilo tako, kako bi se bilo utegnilo primeriti, da se gospodarji dežel tako razlikujejo v stvareh vere? Pa, denimo, da je verjetno, da vladar bolje pozna pot k večnemu življenju kot podaniki, ali vsaj, da je v tej negotovosti varneje ali primerneje ubogati njegova povelja. Toda oporekali boste: Če bi Vam vladar ukazal, da si služite za življenje s trgovanjem, ali bi to zavrnil, ker bi dvomili, da si s to obrtjo prislužite dobiček? Odgovarjam: Če vladar ukaže, postanem trgovec: kajti, če mi bo šlo slabo, mi lahko on na drug način obilno povrne trud in stroške, izgubljene s trgovino; v primeru, da bi vse moje imetje šlo po zlu zaradi slabega trgovanja, in če bi hotel odpraviti mojo lakoto in siromašnost (kot govori), bi to mogel zlahka storiti, če bi le hotel. Ko gre za prihodnje življenje, se to ne more zgoditi. Če bom na tem področju slabo vložil svoj trud, če glede tega ostanem brez upanja, mi uradnik nikakor ne more nadomestiti škode, mi olajšati nesreče in me niti delno, še manj pa v celoti postaviti v prejšnje stanje. Katero jamstvo bo poskrbelo za nebeško kraljestvo? Mor-

da porečete, da o verskih zadevah gotove sodbe, ki ji morajo vsi slediti, ne pripisujemo civilnemu uradniku, ampak cerkvi. Civilni uradnik zapove vsem spoštovanje tega, kar je cerkev določila, in s svojo avtoriteto pazi, da ne bi kdo glede svetega počel ali verjel kaj drugega kot to, kar uči cerkev: potemtakem je presojanje v oblasti cerkve, ki ji je pokoren sam uradnik in isto zahteva od drugih. Odgovarjam: Kdo ne vidi, da je bilo ime cerkve, čaščno v času apostolov, v naslednjih stoletjih nemalokdaj uporabljeno v prevarantske namene? V tem primeru nam to nič ne pomaga. Trdim, da tiste edine ozke steze, ki vodi v nebesa, uradnik ne pozna bolje kot zasebniki in zato ne morem varno slediti voditelju, ki prav tako kot jaz ne pozna poti in je gotovo manj v skrbeh za mojo odrešitev kot jaz sam. Med tolikimi kralji hebrejskega ljudstva, koliko je bilo takih, ki jim je Izraelec lahko sledil, ne da bi se od pravega čaščenja Boga odvrnil v malikovalstvo in zaradi takšne slepe ubogljivosti zdrvel v gotovo pogubo? Vi mi, nasprotno, ukazujete, naj bom brez strahu, pravite, da je stvar varna; s civilnimi kaznimi namreč uradnik ni sklenil in potrdil, da se mora ljudstvo v verskih stvareh ravnati po njegovih sklepih, ampak po cerkvenih. Toda, sprašujem se, po sklepih katere cerkve? Seveda tiste, ki ugaja vladarju. Kot da mi ta, ki bi me z zakonom, kaznijo in prisilo silil v to ali ono cerkev, ne bi vsiljeval svojega mnenja o veri. V čem je razlika, če me vodi sam ali me izroči drugim, da me vodijo? V obeh primerih sem odvisen od njegove volje in na enak način odloča o moji odrešitvi³². Koliko varnejši je bil Žid, ki se je po kraljevem odloku pridružil čaščenju Baala³³, če mu je bilo rečeno, da ni kralj glede vere določil ničesar po svoji presoji, da podložnikom pri božjem čaščenju ni naložil ničesar razen tega, kar so po posvetu odobrili duhovniki in imajo svečeniki te vere za božje? Katera bi bila zmotna, napačna in pogubna, če je vera neke cerkve zato resnična in odrešujoča, ker jo njeni predstojniki, duhovniki in pristaši hvalijo, slavijo in s svojim odobravanjem priporočajo, kolikor le morejo? Dvomim o veri

³² Da bi pobil možen ugovor, po katerem uradnik, navzlic temu, da za to področje ni pristojen, lahko izdaja zakone, ki zadevajo vero, če prejme zanje natančna navodila od cerkve, razvije Locke dva protiugovora. Prvi zadeva tip cerkve, ki ji uradnik mora slediti. Njegov izbor ne more temeljiti na gotovih in neovrgljivih resnicah in je zato lahko tudi zmoten. Drugi premislek izlušči dejstvo, da zagotovila duhovnikov, da njihova cerkev vodi k odrešitvi, ne zadostujejo. Duhovniki se glede nekaterih vprašanj lahko motijo. V nasprotnem primeru bi bil nepojasnljiv nastanek novih verskih sekt in cerkva. Omemba hebrejske države, teokratske države, v kateri je bila verska oblast tesno povezana s politično, okrepi prepričanje, da civilnemu uradniku ni mogoče poveriti pooblastila, ki zadevajo območje vere.

³³ Baal je bilo semitsko božanstvo, ki so ga zlasti častili Kanaanci. Njegovo čaščenje se je v različnih obdobjih razširilo tudi med Hebreji.

socinijancev³⁴, čaščenje papistov in luterancev mi je sumljivo; je potemtakem moj vstop v to ali ono cerkev po uradnikovem ukazu varnejši, ker on sam glede vere ničesar ne ukazuje, niti ne kaznuje, razen po pooblastilu in sklepu učiteljev te cerkve?

Toda, če hočemo govoriti resnico, se cerkev (če lahko tako imenujemo zbor cerkvenih mož, ki določa predpise) dosti lažje prilagodi dvoru kot dvor cerkvi. Dovolj je znano, kakšna je bila cerkev pod pravovernim ali arijanskim³⁵ vladarjem. Če so ti dogodki preveč odmaknjeni, nam naša angleška zgodovina ponuja in kaže, kako zlepa in rade volje so cerkveni možje pod Henrikom, Edvardom, Marijo in Elizabeto³⁶ na vladarjev migljaj sestavljali vse: pravila, člene vere in oblike čaščenja. Ti vladarji so o veri mislili in zapovedovali tako različne stvari, da si nihče, razen če je blazen (skoraj bi rekel ateist), ne bi drznil trditi, da bi mogel katerikoli pošten mož in častilec resničnega Boga ubogati njihove predpise o veri in ohraniti neokrnjeno vest in živo spoštovanje do Boga. Toda, zakaj toliko besed? Če hoče kralj določiti zakone tuji veri, bodisi po lastni presoji bodisi prek cerkvene avtoritete in mnenja drugih, ni razlike. Nič bolj varna ne razumna ni sodba cerkvenih mož, katerih spori in boji so več kot dovolj znani; niti ne morejo njihovi glasovi, skupaj zbrani od vsepovsod, dodati moč civilni oblasti. Vendar si je vredno zapomniti, da vladarji navadno ne upoštevajo mnenj in glasov cerkvenih mož, ki niso naklonjeni njihovi veri in čaščenju.

Toda, najpomembnejše pri tej zadevi in to, kar jo povsem sklene, je naslednje: četudi je uradnikovo mnenje o veri bolj veljavno in je pot, na katero ukazuje stopiti, resnično evangelijska, to ne bo pripomoglo k moji odrešitvi, če o tem nisem prepričan

³⁴ Gre za pristaše naukov Socinusa (1525-1562), gibanja, ki se je širilo na Poljskem. Stebri socinijanstva so: osrednje mesto biblije, ki je bila zanje vrhovna avtoriteta; etični nauk o odrešitvi, ki je ljudem dosegljiva, če ravnajo v skladu s Pridigo na gori; zatiranje svobode vesti in verske svobode. Na socialnem in političnem področju je bilo socinijanstvo radikalno gibanje: zavračalo je legitimnost vojne in poudarjalo vprašanje revščine. Po izgonu s Poljske leta 1658 so se socinijanci razširili na Nizozemskem in kasneje v Veliki Britaniji.

³⁵ Arijanstvo je versko gibanje, ki je ime dobilo po aleksandrijskem duhovniku Ariju (256-336). Arij je Boga sina podrejal Bogu očetu, ki ga je ustvaril. Njegovi nauki so v 4. stoletju globoko razcepili antično cerkev. Potreben je bil poseg cesarja Konstantina, ki je leta 325 sklical Nicejski koncil, na katerem so Arijeve teze zavrnili in uveljavili nauk o konsubstancialnosti Očeta in Sina. Čeprav poraženo, se je arijanstvo zelo razširilo med germanskimi ljudstvi.

³⁶ Gre za vladarje, ki so vtisnili najgloblji pečat verski podobi moderne Anglije. Henrik VIII. (kraljeval v letih 1509-1547) je razglasil razkol in svojo deželo ločil od rimske cerkve, vendar ni vnesel pomembnejših teoloških ali obrednih sprememb; razkol je po objavi *Book of Common Prayer* v času Edvarda VI. (1547-1553) postala herezija; Marija I. (1553-1558) je poskušala ponovno vzpostaviti katolicizem; v času vladanja Elizabete I. (1558-1603) je angleška cerkev dobila svojo dokončno podobo.

v duši. Nobena pot, po kateri hodim, me ne bo nikoli privedla k prebivališčem blaženih, če jo ubiram proti svoji vesti³⁷. Obogatim lahko z obrtjo, ki jo sovražim, ozdravim lahko z zdravili, v katere dvomim; vendar se ne morem odrešiti z vero, ki v meni vzbuja dvome, in s čaščenjem, ki ga ne priznavam. Kdor ne veruje, si zaman nadeva zunanje navade, ker lahko Bogu ugaja samo z verovanjem in notranjo iskrenostjo. Zaman spije bolnik še tako sijajno zdravilo, ki so ga preizkusili drugi, če ga želodec takoj po zaužitju zavrne; zdravila se ne sme vliti proti volji tega, ki ga zavrača, ker se bo zaradi preobčutljivosti spremenilo v strup. Karkoli že je moč dvomiti glede vere, gotovo je, da nobena vera, za katero jaz ne verjamem, da je resnična, zame ne more biti resnična ali koristna. Uradnik torej pod pretvezo odrešitve duše zaman sili podanike k svojim obredom, saj bodo, če verujejo, pristopili po lastni volji, a če ne verujejo, ne bodo nič manj pogubljeni, četudi so pristopili. Torej, če še tako izjavljaš, da hočeš drugemu dobro, če se še tako trudiš za njegovo odrešitev, ga k odrešitvi ne moreš prisiliti; po tem, ko je poskusil vse, mora biti človek prepuščen samemu sebi in svoji vesti.

Tako imamo naposled opraviti z ljudmi, ki so v verskih vprašanjih osvobojeni tujega gospostva: kaj naj počnejo odslej? Vsi vedo in priznavajo, da je treba Boga častiti javno, čemu bi sicer drug drugega silili k javnim shodom? Torej morajo ljudje, ko je vzpostavljena ta njihova svoboda, vstopiti v cerkveno združenje, da bi se zbirali v velikem številu, ne samo, da bi se medsebojno izgrajevali, ampak tudi, da pred ljudstvom izpričajo, da so božji častilci, da nudijo božanskemu Veličanstvu čaščenje, ki se ga sami ne sramujejo in za katerega verjamejo, da ni nevredno Boga ali njemu nevšečno; da s čistostjo nauka, svetostjo življenja in z zmernim bliščem obredov k ljubezni do vere in resnice privabijo druge in da opravijo druge stvari, ki jih posamezniki zasebno ne morejo.

Ta verska združenja, ki jih imenujem cerkve, mora uradnik tolerirati, ker se ljudstvo, zbrano na takšnem shodu, ukvarja le s

³⁷ Locke se vrača k teološkemu premisleku, ki v središče postavlja zavest kot mesto odrešitvenega srečanja z Bogom: za vrednotenje vsakega verskega dejanja je odločilno notranje prepričanje. Remonstrantska teologija je pogosto segla po tej tezi, najvišji izraz pa je dobila v pisanju Pierra Bayla. Protestantско načelo svobodnega preučevanja Svetega pisma je poudarilo individualnost, vendar vez z Bogom, četudi ponotranjena in poduhovljena, ni postala podlaga brezpogojne verske avtonomije posameznika. Pri Locku pa individualna odgovornost postane moralni absolut, saj se posamezniku verske resnice ne kažejo kot absolutne resnice, ki bi v njem neposredno sprožale nujen pristanek zavesti. Posameznik je tako prepuščen načinu njihovega subjektivnega manifestiranja v zavesti. R. Ashcraft s tem v zvezi govori o Lockovem "radikalnem protestantskem pozivu k absolutnosti individualne zavesti" (R. Ashcraft: *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, str. 494).

tem, kar je povsem dovoljeno vsakemu posamezniku posebej, namreč z odrešitvijo duš. V tem pogledu ni razlik med dvorno cerkvijo in preostalimi, ki so od nje različne³⁸.

Toda, ker je treba v vsaki cerkvi preudariti zlasti dvoje, namreč zunanje čaščenje ali obrede in nauke, je treba o obojem razpravljati posebej, da jasneje doženemo pomen tolerance v celoti.

Ne v svoji, še manj pa v tuji cerkvi (kar je še mnogo manj dovoljeno) uradnik ne more s civilnim zakonom določati cerkvenih obredov ali ceremonij v čast Bogu; ne samo zato, ker so te skupnosti svobodne, temveč tudi zato, ker je edini razlog tega, kar se pri božjem čaščenju nudi Bogu, prepričanje čistilcev, da bo Bogu všeč. Vse, kar ne izhaja iz takšnega zaupanja, namreč ni dopustno niti sprejemljivo za Boga. Komur je dovoljena svoboda vere, njegov namen pa je ugajati Bogu, je namreč protislovno ukazati, naj pri samem čaščenju Bogu ne ugaja. Rekli boste: Ali boste torej glede indiferentnih stvari (*res adia-phorae*) uradniku odrekli oblast, ki jo vsi priznavamo? Če mu to odvzamete, ne bo več materije, ki bi jo bilo moč uzakonjati. Odgovarjam: dopustim, da so indiferentne stvari (*res indiffe-rentes*)³⁹ in morda samo te podvržene zakonodajni oblasti.

1. Vendar od tod ne sledi, da je uradniku dovoljeno o kate-rikoli indiferentni stvari odločiti, karkoli mu ugaja. Javna korist je postavljanju zakonov pravilo in merilo. Kakor hitro nekaj ni

³⁸ Posledica priznanja svobode veroizpovedi vsem državljanom je priznanje pravice do obstoja različnih cerkva znotraj države. V skladu s tem, da imajo pripadniki različnih veroizpovedi pred civilnim uradnikom enake pravice, država tudi ne dela razlik med posameznimi cerkvami. Zarisujejo se obrisi akonfesionalne države. Glede na velik pomen, ki ga je v Veliki Britaniji imela nacionalna anglikanska cerkev tudi po Slavni revoluciji, je jasno, da sega Lockov predlog moderne laične države preko okvirov tedanjega političnega programa whigov.

³⁹ Za "indiferentne" Locke označi tiste prvine obredja in čaščenja, ki jih ne uravnava zakon narave in pozitivni božji zakon, s podlago v Svetem pismu, ker niso nujno potrebne za odrešitev, vendar so značilne za določeno cerkev, ki svoje pripadnike zavezuje k njihovem spoštovanju. Razlikovanje izvira iz *Summa Theologiae* Tomaža Akvinskega, kjer Akvinec razlikuje med zunanjimi dejanji, ki ne zavezujejo zavesti, in notranjimi dejanji, zavezujočimi za zavest verujočega. V času reformacije to razlikovanje prevzameta Calvin in Melancton, ki trdita, da so nevtralne ali indiferentne vse prvine vere, o katerih lahko ljudje avtonomno sprejemajo zakone zato, da bi ohranili zunanje okrasje cerkve. Stališče je jasnejše, če pomislimo na reformatorsko polemiko o nevarnosti padca v malikovalstvo in praznoverje, ki so jo reformatorji videli v razkošnem obredju katoliške cerkve. V elizabetinski dobi so se v Angliji na to razlikovanje sklicevali kralju naklonjeni teologi, ki so na ta način utemeljevali pravico politične oblasti, da glede indiferentnih členov vere vpelje natančna vedenjska pravila. Locke je v *Eseju o toleranci*, ki ga je napisal pred *Pismom*, takšne posege komentiral s pomembno pripombo, v kateri dokazuje, da v verskih zadevah ni ničesar indiferentnega.

v korist državi, tega pri priči ni moč zakonsko opredeliti, četudi je stvar indiferentna⁴⁰.

2. Stvari, ki so po svoji naravi kakorkoli indiferentne, so postavljene izven uradnikovega pravomočja, ko so prenesene v okvir cerkve in božjega čaščenja, saj v tej uporabi nimajo nič skupnega s civilnimi zadevami. Kjer gre samo za odrešitev duš, ne za soseda ne za državo ni pomembno, ali se uporablja ta ali oni obred. Izpolnjevanje ali opustitev obredov na cerkvenih shodih ne škodi in niti ne more škoditi življenju, svobodi in premoženju drugih. Na primer: umivanje novorojenčka z vodo je po svoji naravi indiferentna stvar. Dopustimo tudi, da je uradniku dovoljeno, da to z zakonom odredi samo, če ve, da takšno umivanje koristi pri zdravljenju ali preprečevanju bolezni, ki so ji izpostavljeni majhni otroci, in verjame, da je to tako pomembno, da za to poskrbi s predpisom. Ali bo torej kdo trdil, da je z enako pravico uradniku dovoljeno tudi ukazati z zakonom, naj duhovnik umije majhne otroke s sveto vodo, da bi jim očistil duše? Ali da naj bodo posvečeni v kakšne svete obrede? Kdo ne vidi že na prvi pogled, da sta ti dve stvari povsem različni? Dovolj je, če predpostaviš, da gre za židovskega sina, in že stvar spregovori zase. Kaj namreč krščanskemu uradniku prepoveduje imeti židovske podanike? Ali potemtakem trdite, da se krivico v stvari, ki je po svoji naravi indiferentna in za katero se priznava, da se je ne sme storiti Židu, namreč, da bi ga prisilili pri verskem čaščenju početi nekaj, kar je v nasprotju z njegovim mišljenjem, lahko stori kristjanu?

3. Stvari, ki so po svoji naravi indiferentne, ne morejo postati del božjega čaščenja na podlagi človeške avtoritete in volje prav zaradi tega razloga, ker so indiferentne. Ker namreč indiferentnih stvari izvirno ne odlikuje nobena vrлина, ki bi pridobila naklonjenost Božanstva, nima nobena človeška oblast ali avtoriteta moči podeliti jim veljavo in odličnost, ki bi utegnili pridobiti Boga. V običajnem življenju je uporaba stvari, ki so po svoji naravi indiferentne in je Bog ni prepovedal, svobodna in dovoljena, in tu je lahko mesto presoje ali človeške avtoritete, toda v veri in pri obredih ni te svobode. Pri božjem čaščenju so indiferentne stvari dovoljene le, če jih je določil Bog in jim z določenim ukazom dal to dostojanstvo, da postanejo del čaščenja, ki bo vredno tega, da je Veličanstvo najvišjega Božanstva z njim zadovoljno in da ga sprejme od slabotnih ljudi in grešnikov. In če bo Bog ogorčeno spraševal: "Kdo je to zahte-

⁴⁰ Vprašanje javne koristi kot kriterija in mere zakonodajne dejavnosti je jasno izraženo v *Dveh razpravah o vladanju*, kjer lahko preberemo: "Naj bo (zakonodajna oblast - op.p.) še tako široka, omejena je na javno dobro družbe. Njen edini namen je ohranitev, zato ne more nikoli imeti pravice podanike uničiti, zaslužniti ali namerno osiromašiti" (*Dve razpravi o vladanju*, II., 135. odstavek).

val?" ne bo zadostoval odgovor, da je to zaukazal uradnik. Če se civilno pravomočje razširi vse do tja, kaj ne bo dovoljeno v veri? Katere raznovrstne vsebine obredov, ki so iznajdbe praznovernosti in se opirajo le na uradnikovo avtoriteto, bodo morali sprejeti častilci Boga, kljub upiranju in obsodbi njihove vesti, saj največji del stvari, ki so po svoji naravi indiferentne, temelji na verski rabi in greši le v tem, da jih ni postavil Bog. Kropljenje vode in uporaba kruha in vina sta v običajnem življenju po svoji naravi zelo indiferentni stvari; ali ju je torej moč vpeljati v versko rabo in lahko postaneta del božjega čaščenja brez božjega ukaza? Če to zmore neka človeška ali civilna oblast, zakaj kot del božjega čaščenja ne more tudi zaukazati, naj se ljudje pri službi božji gostijo z ribami in pivom, v svetiščih pa kropijo kri zaklanih zveri in očiščujejo z vodo ali ognjem in nešteto drugih tovrstnih stvari, ki so indiferentne, če se ne tičejo vere, vendar Bogu enako zoprne kot žrtvovanje psa, ko so v svete obrede prevzete brez božjega naročila. Sicer pa, kakšna je razlika med psičkom in kozličkom glede na naravo Boga, ki je enako in neskončno oddaljen od vsakega sorodstva s snovjo, razen te, da je Bog hotel, da se ta rod živali uporablja pri obredih in njegovem čaščenju, onega pa ne. Torej vidite, da nedoločenih stvari, kljub temu, da so podvržene civilni oblasti, ni moč na ta način vpeljati v obrede in dodati verskim shodom, ker v svetem čaščenju prenehajo biti indiferentne. Kdor časti Boga, ga časti z namenom, da bi mu ugajal in da bi mu bil Bog naklonjen. Vendar tega ne more početi, kdor ne verjame, da bo Božanstvu ugajalo to, kar ponuja po ukazu drugega, ker mu tega ni ukazal sam Bog. To ni pomiritev Boga, temveč očitna žalitev in zavestno izzivanje, ki nasprotuje razlogom čaščenja.

Rekli boste: Če ni pri božjem čaščenju nič prepuščeno človeški presoji, na kakšen način je potem samim cerkvam dana oblast, da odločajo o času in kraju čaščenja in podobnem? Odgovarjam: Pri verskem čaščenju je nekaj del verskega čaščenja, drugo so okoliščine. Del čaščenja je to, za kar se verjame, da Bog zahteva in da mu ugaja; s tem postane nujno potrebno. Okoliščine, ki na splošno pri čaščenju ne smejo manjkati, so to, kar pri čaščenju ni posebej opredeljeno in je zato indiferentno: kraj in čas čaščenja, obleka in drža častilca so te vrste; ker ni o teh stvareh božja volja ničesar zapovedala; pri Židih na primer kraj, čas in oblačila tistih, ki so opravljali obrede, niso bili le okoliščine, ampak del čaščenja in zato niso mogli upati, da bodo njihovi obredi Bogu všečni in sprejemljivi, če je bilo v njih kaj nepopolnega in slabega. Za kristjane, za katere velja evangelijska svoboda, so te stvari povsem drugačne, zgolj okoliščine čaščenja, ki jih lahko preudarnost vsake cerkve privzame v rabo glede na oceno, da tako ali drugače najbolj ustrezajo

redu in dostojanstvu graditve, medtem ko za tiste, ki so pod vplivom Evangelija prepričani, da je Bog za svoje čaščenje določil gospodov dan, ni ta čas zgolj okoliščina, temveč del božjega čaščenja, ki ga ni moč spremeniti ali zanemariti.

Uradnik ne more prepovedati svetih obredov in čaščenja pri verskih shodih, ki jih je neka cerkev sprejela, saj bi s tem ukinil samo cerkev, katere namen je svobodno častiti Boga na svoj način. Rekli boste: Če bi hoteli žrtvovati otroka ali se spustiti v skupno nečistovanje, kar je bilo nekoč po krivici izmišljeno o kristjanih, ali bi te in podobne stvari moral uradnik tolerirati, ker se godijo na cerkvenih shodih? Odgovarjam: To ni dovoljeno doma in v javnem življenju, zato ni dovoljeno tudi na shodu ali ob verskem čaščenju. Zanikam, da je potrebno z zakonom prepovedati, če bi ljudje hoteli žrtvovati tele. Meliboj⁴¹, ki ima drobnico, sme doma zaklati svojega telička in sežgati del, ki ga želi; pri tem se nikomur ne godi krivica in nič ni odvzeto tujemu premoženju. Torej je pri božjem čaščenju prav tako dovoljeno zaklati tele, ali to ugaja Bogu, bodo ugotovili častilci sami: uradnik je dolžen le skrbeti, da škode ne utрпи država, da ni oškodovano premoženje ali življenje drugega; kajti, kar se lahko potroši za gostijo, se lahko tudi za žrtvovanje. Če pa bi bile razmere take, da bi bilo državi v korist varčevati z vso krvjo govedi, da bi obnovila črede, ki jih je zdesetkala kuga, le kdo ne sprevidi, da je uradniku dovoljeno vsem podanikom prepovedati vsako klanje telet ne glede na uporabo? Toda v tem primeru ne nastane zakon o verskem, ampak o političnem vprašanju, kajti, prepovedano ni žrtvovanje, ampak klanje telet. Zdaj je gotovo že razvidno, v čem je razlika med cerkvijo in državo. Uradnik v cerkvi ne more prepovedati tega, kar je dovoljeno v državi, in to, kar je dovoljeno drugim podanikom v vsakdanjem življenju, ni moč in se ne sme na noben način z zakonom odrediti, naj tega ne počno svečeniki te ali one sekte ob cerkvenem shodu v posvečene namene. Če je dovoljeno, da vsakdo pri sebi doma použije kruh ali vino kleče ali sede, civilni zakon ne sme prepovedati to isto početi med obredi, dasi je tu uporaba kruha in vina zelo različna, saj se v cerkvi prenese na božje čaščenje in mistično vsebino. Kar v običajnem življenju samo po sebi škoduje državi in je prepovedano z zakoni, postavljenimi v skupno dobro, to ne more biti dovoljeno v cerkvi v posvečene namene, niti ne more ostati nekaznovano. Toda uradniki morajo kar najbolj paziti, da ne zlorabijo pretveze civilne koristi za omejitev svobode neke cerkve; po drugi strani, tega, kar je dovoljeno v običajnem življenju in zunaj čaščenja Boga, ni moč prepovedati s civilnim zakonom, da se godi pri božjem čaščenju ali na svetih krajih.

⁴¹ Meliboj je pastir iz Vergiljevih Eklog.

Rekli boste: Kaj, če je neka cerkev malikovalska, mora uradnik tudi njo tolerirati⁴²? Odgovarjam: Kako je moč dati uradniku takšno pravico, ki bi zatrla malikovalsko cerkev in ne bi ob svojem času in kraju uničila tudi pravoverne? Namreč, moramo se spomniti, da je civilna oblast povsod enaka in da je za vsakega vladarja njegova vera pravoverna. In če je zato v verskih zadevah uradniku dopuščena oblast, ki lahko v Ženevi s silo in krvjo izkorenini vero, ki velja za krivo ali malikovalsko, lahko v soseščini z isto pravico napada pravoverno in v Indiji krščansko cerkev. Civilna oblast lahko bodisi vse spremeni v skladu z vladarjevim mnenjem, bodisi ničesar. Če dopustimo, da se v svete stvari kaj vnese z zakonom, s silo ali kaznimi, bodo zahteve po omejitvah zaman: vse bo dovoljeno urediti z istim orožjem po meri resnice, ki si jo je izmislil uradnik. Zaradi vere se nikogar ne sme spraviti ob njegove zemeljske dobrine, niti ameriških podložnikov krščanskega vladarja ni dovoljeno oropati življenja ali dobrin zato, ker ne sprejemajo krščanske vere. Če verjamejo, da Bogu ugajajo in da se bodo odrešili z verskimi obredi svojih očetov, jih je treba prepustiti njim samim in Bogu⁴³. Ponovil bom stvar od začetka. Majhna in šibka truma kristjanov je prišla brez vsega na pogansko ozemlje; tujci prosijo domorodce kot človek človeka, kar je prav, naj jim dajo najnujnejše za življenje; dobijo, kar potrebujejo, domorodci jim odstopijo ozemlje in oba rodova zraseta v eno ljudstvo. Krščanska vera požene korenine in se širi, vendar še ni močnejša, ljudje še vedno spoštujejo mir, prijateljstvo, zaupanje, in ohranijo enake pravice. Naposled postanejo kristjani močnejši, ker na njihovo stran prestopi uradnik. Tedaj pa je bilo treba pogodbe poteptati, pravice prekršiti, da bi odpravili malikovalstvo; in če niso hoteli zapustiti svojih starodavnih obredov in pristopiti k tujim in novim, je bilo treba

⁴² Malikovalstvo je bilo iz več razlogov vroča tema. Biblijske topose proti malikovalstvu so reformatorji uporabljali kot orodja kritike katoliške cerkve, vendar so se istih mest posluževali tudi puritanci in jih uperjali proti vsem cerkvam, ki so ohranjale, četudi neznatne ostanke predreformacijske liturgije, - torej tudi proti anglikanski cerkvi sami. Boj proti malikovalstvu je poleg tega postal poglobljena podlaga represivnim ekleziastičnim ureditvam znotraj nekaterih protestantskih skupnosti. Zanj se na primer zavzema Jean Calvin v *Institutio religionis Christianae*. Katoličanom je za zakonsko podlago tovrstnega preganjanja rabilo kanonično pravo, medtem ko sta pri protestantih to vlogo opravljal biblija in rimsko pravo: v bibliji so opisane sankcije za malikovalstvo in odpadništvo, v rimskem pravu (*Codex Iustinianum*) je pristašem herezij, ki zanikajo sveto Trojico in zagovarjajo ponovitev krsta pri odraslih, zagroženo s smrtno kaznijo.

⁴³ Načelo, po katerem vera ne sme posegati v civilne pravice kogarkoli in postati pretveza za to, da bi koga pregnali iz njegovih posestev, je bilo zapisano v ustavi Caroline (čl. 96, 107 in 108), pri redakciji katere je sodeloval tudi Locke. Locke, ki je sicer zagovarjal legitimnost suženjstva, je tudi sužnjem dopuščal omejeno versko svobodo.

nedolžne pogane, ki silno spoštujejo pravo in seveda ne grešijo proti dobrim običajem in civilnim zakonom, oropati dobrin in podedovanega ozemlja. Tedaj se naposled razjasni, kam vodi gorečnost za cerkev, če se poveže z ljubeznijo do vladanja, in se jasno pokaže, kako zlahka vera in odrešitev duš postaneta preteži, ki prikrijeta ropanje in lakomnost.

Kdor verjame, da je treba malikovalstvo kje izkoreniniti z zakoni, kaznimi, z ognjem in mečem, govori zgodba o tebi, le ime je spremenjeno⁴⁴. Kajti pogani v Ameriki svojega premoženja ne izgubijo bolj upravičeno kot kristjani v katerem od evropskih kraljestev, ki se kakorkoli razhajajo z dvorno cerkvijo; zaradi vere ne smejo biti tu civilne pravice nič bolj kot v Ameriki kršene ali spremenjene.

Rekli boste: Malikovalstvo je greh in zato se ga ne sme tolerirati. Odgovorjam: Če pravite, da je malikovalstvo greh in se ga je treba zato vneto izogibati, je sklep popolnoma pravilen; če pa rečete, da je greh in da ga zato mora uradnik kaznovati, to ni isto. Ni namreč naloga uradnika, da pred vsem, za kar verjame, da je pred Bogom greh, svari z zakoni ali izdre svoj meč. Pohlep, nepripravljenost pomagati drugim v pomanjkanju, brezdelje in druge tovrstne stvari so grehi po soglasju vseh; a le kdo je kdaj menil, jih mora uradnik kaznovati? Ker tuji lastniki ne škodujejo, ker ne motijo javnega miru, jih cenzura zakonov ne brzda celo tam, kjer jih priznavajo za grehe; o laganju, celo o krivih prisegah zakoni molčijo povsod razen v nekaterih primerih, ko ni obravnavano izzivanje Božanstva ali moralna izprijenost, ampak krivica, storjena sosedu ali državi. Mar poganski ali muslimanski vladar, ki se mu zdi, da je krščanska vera zmotna in ne ugaja Bogu, nima iste pravice, da na enak način iztrebi tudi kristjane?

Rekli boste: Po Mojzesovem zakonu je treba malikovalce pokončati. Odgovorjam: Gotovo, toda po Mojzesovem zakonu, ki v nobenem pogledu ne zavezuje kristjanov. Vsega, kar je bilo za Žide določeno z zakonom, ne gre jemati za zgled, prav tako ne bo koristilo navajanje oguljenega razlikovanja moralnega, pravosodnega in obrednega zakona⁴⁵, ki je v tem primeru

⁴⁴ Citat iz Horacija: Satire, 1,1, 69: Mutato nomine de te fabula narratur.

⁴⁵ Razločevanje Mojzesove postave na moralni, pravni in obredni del, ki so ga v reformatorskih krogih na široko povzemali, je vpeljal Tomaž Akvinski (*Summa Theologiae*, Ia, IIae, qu. XCLX, čl. 2-4). Veljavnosti obrednega dela postave reformatorji niso priznavali. V *Devetintridesetih členih anglikanske cerkve* 7. člen določa, da kristjane zavezuje moralni del zakona, in zavrača obrednega. O tem, ali je veljaven tudi pravni del, ki je med drugim za malikovalce določal smrtno kazen, so razpravljali. Locke v *Razumnosti krščanstva* meni, da se hebrejski moralni zakon Stare zaveze prekriva z občim moralnim zakonom in je zato občeveljaven, medtem ko je pravni del zakona zaradi teokratske politične ureditve hebrejskega ljudstva veljaven le zanj.

zaman. Namreč, katerikoli pozitiven zakon ne zavezuje nikogar razen tistih, katerim je postavljen. Besedi "Poslušaj, Izrael" v zadostni meri omejujeta zavezanost Mojzesovemu pravu le na to ljudstvo. Že samo to bi zadostovalo proti tistim, ki hočejo na podlagi Mojzesovega prava določiti smrtno kazen za malikovalce. Vendar bom ta dokaz razčlenil nekoliko obširneje.

Židovska država je v odnosu do malikovalcev sledila dvema praviloma: Prvo je bilo njeno vedenje do tistih, ki so bili posvečeni v svete Mojzesove obrede in so zato postali državljani one države, pa so se kasneje izneverili čaščenju Boga Izraela. Ti so bili obtoženi razžalitve veličanstva kot izdajalci in uporniki. Namreč država Židov se je precej razlikovala od drugih, ker je bila utemeljena na teokraciji in v njej ni bilo niti ni moglo biti nobene razlike med cerkvijo in državo, kot kasneje po Kristusovem rojstvu; zakoni o čaščenju enega nevidnega Božanstva so bili pri tem ljudstvu tudi civilni zakoni in del politične vladavine, katere zakonodajalec je bil sam Bog. Če mi lahko kdo kje pokaže državo, zgrajeno na teh pravnih temeljih, bom priznal, da cerkveni zakoni v njej prehajajo v civilne in da njen uradnik more in mora vsem podanikom z mečem preprečiti pridružitve tujemu čaščenju in tujim obredom. Toda po Evangeliju sploh ne obstaja nobena povsem krščanska država. Priznavam, da je mnogo kraljestev in držav prešlo v krščansko vero, vendar so zadržala in ohranila staro obliko politične ureditve, o kateri ni Kristus v svojem zakonu določil ničesar. Kristus je učil, s katero vero in s kakšnim vedenjem naj posamezniki dosežejo večno življenje, vendar ni ustanovil nobene politične skupnosti, za svoje ljudstvo ni uvedel nove, posebne oblike države, nobenih uradnikov ni oborožil z mečem, s katerim bi silil ljudi k veri ali čaščenju, ki ga je postavil svojim, ali da bi jih odvrnil od določil tuje vere.

Drugo pravilo: tujcev in tistih, ki niso pripadali izraelski državi, niso prisilili, naj se pridružijo Mojzesovim obredom, še več, prav v paragrafu, ki preti s smrtjo izraelskim malikovalcem (Exodus XXII, 20, 21)⁴⁶, je bilo z zakonom poskrbljeno, da ne bi kdo mučil ali zatiral tujca. Priznavam, da naj bi bilo popolnoma iztrebljenih sedem ljudstev, ki so naseljevala zemljo, obljubljeno Izraelcem, toda ne zato, ker bi bila malikovalska, namreč, če bi bilo tako, čemu je bilo prizaneseno Moabcem in drugim, prav tako malikovalskim ljudstvom? Ker pa je bil Bog na poseben način kralj hebrejskega ljudstva, prav v svojem kraljestvu, namreč v kanaanski deželi, ni mogel trpeti čaščenja drugega Božanstva, kar je pravi zločin razžalitve veličanstva. Takšno odkrito odpadništvo je bilo povsem nezdržljivo z Jah-

⁴⁶ Exodus XXII, 20, 21: "Tujca ne zatiraj in ne stiskaj; kajti tujci ste bili v egiptovski deželi! Ne zatirajte nobene vdove in sirote!"

vejevo oblastjo, ki je bila v teh deželah docela politična. Iz meja kraljestva je bilo torej treba izgnati vse malikovalstvo, s katerim se je v nasprotju z zakoni kraljestva priznaval drugi kralj oziroma drugi Bog. Morali so izgnati tudi prebivalce, da bi Izraelci dobili prazno in neokrnjeno posest: zaradi tega so otroci Ezava in Lota pregnali ljudstvu Emime in Horejce, njihovo ozemlje pa je Bog v skladu z istim pravom prepustil napadalcem; kar bo zlahka izvedel, kdor bo prebral drugo poglavje Deuteronomija⁴⁷. Iz ozemlja kanaanske dežele je bilo torej dovoljeno izgnati vse malikovalstvo, vendar niso kaznovali vseh malikovalcev. Jozue je po dogovoru prizanesel vsej Rahabini družini⁴⁸ in vsemu ljudstvu Gabaoncev⁴⁹. Vsevprek med Hebrejci so bili malikovalski ujetniki. David in Salamon sta podjarmila in spremenila v province tudi pokrajine preko meja obljubljenе dežele, vse tja do Evfrata. Izmed toliko podložnikov, izmed tolikih ljudstev, podložnih hebrejski oblasti, ni bil nikdar nihče, kot beremo, kaznovan zaradi malikovalstva, ki so ga bili zagotovo vsi krivi, nihče ni bil s silo ali kaznimi prisiljen k Mojzesovi veri in čaščenju pravega Boga. Če si je kateri kot spreobrnjenec želel pridobiti državljanstvo, je brž sprejel tudi zakone izraelske države, to je vero; toda sprejel jo je po svoji volji, z naklonjenostjo, ne zaradi prisile vladajočega, za njo se je gnal tako, kot da si želi privilegij, in je ni sprejel proti svoji volji kot dokaz svoje ustrežljivosti. Brž ko je postal državlján, je bil podložen zakonom države, ki so prepovedovali malikovalstvo na ozemlju kanaanske dežele. Ta zakon ni določal ničesar o zunanjih pokrajinah in ljudstvih preko teh meja.

Toliko o zunanjem čaščenju. V nadaljevanju bo predmet obravnave vera.

Eni nauki cerkev so praktični, drugi spekulativni. Dasi oboji temeljijo na spoznanju resnice, slednje opredeljujeta mnenje in razum, prvi pa se na neki način nanašajo na voljo in nravi. Torej, spekulativnih nauk in tako imenovanih členov vere, ki ne določajo ničesar drugega razen tega, da se v njih veruje, ne more civilni zakon na noben način uvesti v neko cerkev. Čemu z zakonom kaznovati, česar ne more početi tisti, ki bi to najbolj hotel? Verovanje, da je to ali ono resnica, ni odvisno od naše volje. Toda o tem je bilo že dovolj povedanega. Naj ljudje vsaj izpovedujejo, da verujejo, bo kdo rekel. Vsekakor; zavoljo odrešitve svoje duše naj lažejo Bogu in ljudem. Res lepa vera. Če hoče uradnik tako odrešiti ljudi, se zdi, da premalo razume, katera je pot odrešitve; če pa tega ne počne, da bi ljudi odrešil, čemu je za člene vere tako zaskrbljen, da jih zaukaže z zakonom?

⁴⁷ Deuteronomium, II, 10-12.

⁴⁸ Jozuetova knjiga, 2.

⁴⁹ Jozuetova knjiga, 9.

Dalje, uradnik ne sme prepovedati nikakršnih spekulativnih mnenj, ki jih ohranjajo in poučujejo v katerikoli cerkvi, saj te v nobenem pogledu ne zadevajo civilnih pravic podložnikov. Če kak papist verjame, da je to, kar drugi imenujejo kruh, v resnici Kristusovo telo, ne stori nobene krivice sosedu⁵⁰. Če Žid ne verjame, da je Novi testament božja beseda, se civilne pravice v ničemer ne spremenijo. Če pogan dvomi o obeh testamentih, ga zato ni treba kaznovati kot nepoštenega državljana. Ne glede na to, ali kdo v to verjame ali ne, so lahko uradnikova oblast in dobrine državljanov neokrnjene. Rad priznam, da so ta mnenja zmotna in nesmiselna; vendar zakoni ne skrbijo za resničnost mnenj, ampak za zaščito in neokrnjenost dobrin vsakogar in države. Jasno je, da v tem ni nič obžalovanja vrednega. Za resnico bi bilo gotovo dobro, če bi bila končno prepuščena sami sebi. Malo pomoči ji je prineslo ali ji kdaj prinese gospostvo mogočnih, ki resnice niso vedno spoznali niti jim ni bila vedno povšeči. Resnica ne potrebuje nasilja, da bi našla pot do človeških misli, in tudi glas zakonov je ne pouči⁵¹. Zaradi izposojenih in tujih pomoči vladajo napake. Če si resnica ne prisvoji razuma s svojo svetlobo, tega ne zmore niti s tujo močjo. Toliko o tem. Zdaj so na vrsti praktična mnenja.

Pravilnost nravi, na kateri temelji ne ravno najmanjši del vere in iskrene pobožnosti, se nanaša tudi na civilno življenje in na njem temelji tako odrešitev duš kot blaginja države; zato moralna dejanja pripadajo k obema sodiščema, tako zunanjemu kot notranjemu in so podvržena obema oblastema, tako civilnemu kot zasebnemu vladarju, to je uradniku in vesti. Tukaj je

⁵⁰ Za razumevanje omejitev pravice do tolerance, ki jo Locke predlaga za verne in ateiste v nadaljevanju *Pisma*, je treba razlikovati med spekulativnimi in praktičnimi nauki. Omejitve ne zadevajo spekulativnih mnenj, na primer, ko gre za katoličane, verovanja v transformacijo kruha v Kristusovo telo med mašnim obredom. Če bi omejitev veljala tudi za to verovanje, bi Locke kršil teološko načelo, ki ga je poprej branil in je zavesti namenilo osrednje mesto. Omejitve naj bi veljale le njihovim civilnim pravicam in naj bi preprečile, da bi te ogrozile vso civilno skupnost. Leta 1673 so v Angliji izdali *Test Act*, ki je iz javnih služb izključil katoličane in vse tiste, ki bi zavrnili udeležbo pri anglikanski evharistiji. Ukrep je sledil parlamentarni zavrnitvi kraljevega predloga *Declaration of Indulgence*, ki naj bi zrahljala pritisk na katoličane. To omejitev civilnih pravic katoličanov so odpravili šele leta 1829 na pobudo ministra Roberta Peela.

⁵¹ Prepričanje, da bo resnično stališče v svobodnem soočanju z napačnim brez dvoma zmagalo, je bilo pogosto v spisih, naklonjenih toleranci. Tako lahko v *Utopiji* Thomasa Mora preberemo: "Če pa obstaja samo ena prava in resnična vera, vse druge pa so krive, potem je bilo njegovo (Utopa - op. p.) stališče zopet pravilno: če namreč vlada med posameznimi verami umerjeno in pametno razmerje, potem prava vera prej ali slej s silo svoje resnice prevlada druge in se dvigne nadnje" (Thomas More - krščanski humanist, Mohorjeva družba, Celje 1992, str. 244; prev. J. Košar).

treba paziti, da ne bi eden prekršil pravice drugega in bi nastal prepir med varuhom miru in varuhom duše. Vendar, če pravilno premisliš, kar je bilo zgoraj povedano o mejah med obema, bo to vprašanje moč razrešiti brez težav⁵².

Vsak smrtnik ima nesmrtno dušo, zmožno večne blaženosti ali pogube, katere odrešitev je odvisna od tega, kar je človek v tem življenju počel in verjel od tega, kar je treba početi in verjeti, za pridobitev sprave z Božanstvom, kot je predpisal Bog. Iz tega sledi,

1) da je človek predvsem zavezan k spoštovanju teh stvari in mora njihovemu raziskovanju in izvrševanju posvetiti vso svojo skrb in marljivost; kajti to umrljivo stanje ni v ničemer primerljivo z onim večnim;

2) da človek s svojim zmotnim čaščenjem nikakor ne oškoduje pravice drugih ljudi, ker drugim ne dela krivice s tem, ko ne misli pravilno o božjih stvareh skupaj z njimi, niti njegova poguba ne škoduje uspehu drugih; skrb za lastno odrešitev spada samo k posameznikom. Ne bi rad, da bi to izzvenelo tako, kot da bi hotel izključiti vse opomine usmiljenja in vne-
mo tistih, ki zavračajo zablode, kar sta največji dolžnosti kristjana. Komurkoli je dovoljeno, da kolikor hoče spodbuja in dokazuje, da bi odrešil drugega, toda pri tem ne sme biti nikakršnega nasilja in terjanja in se ničesar ne sme storiti zaradi oblasti. Glede tega ni nihče zavezan ubogati opomine ali avtoriteto drugega, bolj kot se bo zdelo primerno njemu samemu: ker gre za njegovo stvar, zaradi katere drugi ne morejo utrpeti nobene škode, je o lastni odrešitvi vsak sam svoj najvišji in zadnji sodnik.

Človek ima poleg nesmrtni duše še zemeljsko življenje, krhko in nedoločeno trajanja; da bi ga ohranili, so potrebne zemeljske dobrine, ki so že pridobljene ali jih je treba še pridobiti z delom in marljivostjo, kajti to, kar je potrebno za dobro in srečno življenje, ne nastane samo od sebe. Odtod je človekova druga skrb namenjena tudi tem stvarem. Ker pa so ljudje tako nepošteni, da bi večina raje hotela užiti pridobitve tujega dela, kot jih doseči z lastnim, mora človek, da bi zavaroval pridobitve, kot sta dobrine in premoženje, ali to, s čimer jih lahko pridobi, kot sta svoboda in telesna moč, vstopiti v družbo z

⁵² Locke načenna težavno vprašanje razmerja prej omenjenih načel: teološkega priznavanja osrednjosti individualne zavesti za določitev delovanja in politično nalogo države, da uzakonja glede na javno korist. Četudi ne gre za neposredno nasprotovanje dveh norm, med njima lahko nastanejo konflikti. Vzroka sta lahko dva: do konfliktov pride bodisi zato, ker uradnik prekorači svoja pooblastila, bodisi zato, ker posameznik glede kakega svojega ravnanja priznava legitimnost pravice civilne oblasti, da omeji njegovo individualno ravnanje. V prvem primeru Locke zarisuje možnost dejavnega odpora, v drugem terja pasivno poslušnost.

drugimi, da je z vzajemno pomočjo in združitvijo sil vsakomur zagotovljeno zasebno imetje teh, za življenje koristnih stvari, medtem ko je vsakemu posamezniku prepuščena skrb za njegovo večno odrešitev, saj na pridobitev odrešitve ne more vplivati niti marljivost drugega, niti se ne more njena izguba sprevrniti drugemu v škodo, niti ni sile, ki bi lahko ugrabila upanje. Ljudje, ki se povežejo v državo tako, da se pogodijo o vzajemni pomoči pri obrambi stvari tega življenja, so lahko kljub temu ob svoje stvari, bodisi zaradi ropa ali prevare sodržavljanov, bodisi zaradi sovražnega napada tujcev. Za prvo nesrečo so zdravilo zakoni, za drugo pa orožje, vojaška sila in množica državljanov; družba je oblast in skrb za vse te stvari prenesla na uradnike. Tak je izvor in raba, zaradi katere je bila ustanovljena, in v tem so meje, ki določajo zakonodajno oblast, najvišjo v katerikoli državi⁵³: namreč, da bdi nad zasebno lastnino posameznikov in prav tako nad vsem ljudstvom in njegovimi javnimi dobrinami, da lahko v miru in bogastvu cveti in uspeva in da ga njegove lastne sile, kolikor je mogoče, varujejo pred napadom drugih.

Iz tega ni težko razumeti, kateri cilji opredeljujejo uradnikovo zakonodajno predpravico, namreč tuzemsko ali posvetno dobro je hkrati edini razlog za vstop v družbo in edini namen vzpostavitve države, po drugi strani pa ni težko razumeti, da zasebnikom ostane vsa svoboda v stvareh, ki se nanašajo na prihodnje življenje, namreč svoboda, da vsakdo počne to, kar verjame, da ugaja Bogu, saj je od njegove volje odvisna odrešitev ljudi. Najprej moramo biti poslušni Bogu, nato pa zakonom. Toda, rekli boste: Kaj pa, če uradnik s predpisom zahteva nekaj, kar se zdi vesti zasebnika nedovoljeno⁵⁴? Odgovorjam: To se bo redkokdaj zgodilo, če je država vodena dobronamerno in so uradnikovi sklepi resnično usmerjeni v skupno dobro državljanov. Če se po naključju to zgodi, pravim, da se mora zasebnik vzdržati dejavnosti, za katero mu vest pravi, da

⁵³ "Prvi in temeljen pozitivni zakon vseh političnih družb je določitev zakonodajne oblasti, kajti prvi in temeljen naravni zakon, ki mora vladati sami zakonodaji, je ohranitev družbe in, kolikor se sklada z javnim dobrim, vsake osebe, ki ji pripada" (*Dve razpravi o vladanju*, II., 134. odstavek).

⁵⁴ Locke razpravlja o pasivni poslušnosti, tj. le delni poslušnosti zakonom, ki zavrne to, kar zakon ukazuje, sprejme pa kazni, ki jih zakon predvidi za kršitve. Pasivna poslušnost utegne nastopiti, ko civilni uradnik, ki uveljavlja zakon v mejah svojih pooblastil, pri tem komu vsiljuje dejanja, ki jih njegova zavest zavrača v imenu globoko ukoreninjenih prepričanj. Locke meni, da so takšni primeri silno redki, ker pojem javne koristi kot cilja in meje državnega delovanja teži k preprečevanju njihovega nastajanja. Ko pa do njih vendarle pride, se državljan sicer lahko vzdrži delovanja v skladu z zakonom, vendar mora sprejeti kazen, ki jo za kršitev nalaga zakon, kajti zasebna presoja ne odpravlja obveznosti, povezanih z javnim zakonom. Ta rešitev ohranja pravice individualne zavesti ter univerzalnost in nujnost narave zakona.

je nedovoljena, toda mora se podvreči kazni, ki ni nedovoljena za tistega, ki jo prenaša. Zasebno mnenje kogarkoli o zakonu, ki je postavljen javnemu dobremu v prid in se nanaša na politične zadeve, namreč ne odpravi obveznosti do njega, niti ne zasluži tolerantnosti. Če pa bi zakon zadeval stvari, ki so zunaj uradnikovega območja, na primer, da bi ljudstvo ali del ljudstva silil, naj sprejme tujo vero in naj se vključi v tuje obrede, ta zakon ne bi zavezoval drugače mislečih, saj je bil edini namen nastanka politične družbe ohranitev lastnine nad stvarmi tega življenja za vsakega zasebnika⁵⁵. Skrb za svojo dušo in nebeške stvari, ki ne spada k državi niti je ni moč njej podrediti, vsak zasebnik zadrži in je njemu prihranjena. Potemtakem je naloga države varovanje življenja in stvari, ki se tičejo tega življenja, uradnikova dolžnost pa je ohranjanje teh stvari njihovim lastnikom. Torej teh posvetnih stvari ni moč na uradnikovo zahtevo tem ljudem odvzeti in onim izročiti; prav tako ni moč niti z zakonom spremeniti zasebne lasti teh stvari med sodržavljeni zavoljo razlogov, ki na noben način ne zadevajo sodržavljanov, namreč zaradi vere, ki, najsi je prava ali zmotna, v posvetnih stvareh, ki so edine podvržene državi, drugim državljanom ne stori nobene krivice.

Toda, rekli boste: Kaj če uradnik verjame, da to počne za javno dobro? Odgovarjam: Kakor kogarkoli njegovo zasebno mnenje, če je zmotno, nikakor ne izvzame iz zavezanosti zakonom, tako uradniku njegovo zasebno mnenje, da tako rečem, ne daje nove pravice do postavljanja zakonov podanikom, ki mu ni bila dopuščena niti mu je ni bilo moč dopustiti ob ustanovitvi države. Še mnogo manj je dopustno, če uradnik to počne, da bi pomnožil in počastil svoje spremljevalce in pristaše svoje sekte s plenom, ki je bil uropan drugim. Sprašujete: Kaj če uradnik verjame, da je to, kar ukazuje, v njegovi pristojnosti in je koristno za državo, podaniki pa verjamejo nasprotno. Kdo bo sodnik med njimi⁵⁶? Odgovarjam: Bog sam, ker med zakono-

⁵⁵ V primeru, ko civilni uradnik prekorači svoja pooblastila in denimo vsiljuje sprejetje tuje vere ali spreminja lastninska razmerja, državljan ni več zavezan k poslušnosti, ker tako ravnanje spodbude podmeno, na kateri je grajena država, in je zato proti njemu možen dejaven odpor.

⁵⁶ 19. poglavje *Dveh razprav o vladanju* je posvečeno razpadu vladavine, do katerega utegnejo privedi spremembe v zakonodaji ali izguba zaupanja med državljanji, kar se zgodi, ko zakonodajna oblast prekorači eno od omejitev njenega pooblaščenega delovanja. V teh primerih Locke zagovarja pravico državljanov do odpora proti zatiranju. V skrajnih primerih se ima državljan pravico zateči k sodbi Boga, ki je za Locka edini sodnik v odnosih med zakonodajalcem in ljudstvom, in se upreti s silo. V sporih med suverenom in ljudstvom, ki mu je zaupalo zakonodajni mandat, namreč razsodba pripada slednjemu: "Če vladar ali ta, ki upravlja politično družbo, zavrne ta način reševanja spora, tedaj preostane le sklicevanje na nebo, saj je nasilje, ki nastane med osebama, ki na zemlji

dajalcem in ljudstvom ni na svetu nobenega sodnika. Pravim, da je v tem primeru razsodnik sam Bog, ki v poslednji sodbi povrne vsakomur po zaslugah, glede na to, kako iskreno, pravično in po božjem zakonu je pripomogel k skupnemu dobremu, za mir in pobožnost. Rekli boste: Kaj naj počnemo do tedaj? Odgovarjam: Najprej je treba skrbeti za dušo in se kar najbolj truditi za mir, dasi je malo ljudi, ki vanj verjamejo, ko vidijo zapuščenost. Obstajata dva načina razreševanja razprtij med ljudmi: eden se poslužuje zakonov, drugi sile in njuna narava je takšna, da ko prvi preneha, drugi začne. Raziskovanje, kako daleč se raztezajo pravice uradnika pri posameznih ljudstvih, ni moja naloga: vem samo to, kaj se navadno godi, kjer se prepirajo v odsotnosti sodnika. Rekli boste: Torej bo uradnik, ki je močnejši, naredil, kar bo sam verjel, da je v njegovem interesu. Odgovarjam: Bo že držalo, vendar tu sprašujem po merilu pravičnega ravnanja in ne po izidu dvomljivih stvari.

Da bi se spustili v podrobnosti, naj najprej povem, da uradnik ne sme tolerirati nobenih nauk, ki so sovražni in nasprotni človeški družbi ali dobrim navadam, potrebnim za ohranitev civilne družbe. Toda v katerikoli cerkvi so taki primeri redki: navadno nobena sekta ne zblazni tako zelo, da bi sodila, da je treba kot verske nauke učiti to, kar očitno spodkopava temelje družbe in je zato predmet obsojanja vsega človeškega rodu, saj zaradi njih njegovo lastno premoženje, mir in dober glas ne morejo biti na varnem.

Drugič. Bolj tajno, toda nevarnejše za državo je zlo tistih, ki sebi in ljudem iz svoje sekte prisvojijo kako posebno predpravo, nasprotno civilnemu pravu in zakrito pod tančicami varljivih besed. Malone nikjer ne boš našel koga, ki bi surovo in odkrito učil, da se ni treba držati obljub, da lahko katerakoli sekta prežene vladarja z njegovega prestola, da je gospostvo nad vsem samo njeno. Če bi bili ti nauki predloženi v tako goli in odkriti obliki, bi nemudoma vznemirili uradnike in pri priči zasukali oči in skrb države k temu zlu, skritem v njenih neдрjih, v skrbi, da se ne bi plazilo dalje. Vendar se najdejo ljudje, ki z drugimi besedami učijo prav to. Kaj drugega namreč hočejo tisti, ki učijo, da se ni treba držati nobene obljube, dane heretikom? Seveda hočejo, da bi bila njim dopuščena predprava prelomiti prisego, ker razglašajo za heretike vse, ki so tuji njihovi skupnosti, ali bi jih za take utegnili razglasiti, če bi se za to pokazala priložnost. Na kaj merijo tisti, ki spričo tega, da pravico do izobčenja priznavajo le svoji hierarhiji, trdi-

nimata znanih nadrejenih, ali ki ne dopušča sklicevanja na zemeljskega sodnika, pravzaprav vojno stanje, v katerem preostane le sklicevanje na nebo, in v tem stanju mora oškodovana stran sama presoditi, kdaj se ji zdi ustrezno uporabiti ga in poseči po njem" (*Dve razpravi o vladanju*, II., 242. odstavek).

jo, da iz cerkve izobčeni kralji izgubijo kraljestvo, če ne na prisvojitve oblasti oropati kralje njihovega kraljestva⁵⁷. Načelo, da gospostvo temelji na milosti, se steče v priznavanje lastnine nad vsemi stvarmi pristašem tega načela, ki sebi ne bodo škodovali do te mere, da ne bi verjeli in izpovedovali, da so resnično pobožni in poštene. Torej ti in podobni ljudje, ki pripisujejo zvestim, vernim in pravovernim, to se pravi samim sebi neko prednost ali oblast, ki jih v civilnih zadevah loči od drugih smrtnikov, ali ki si pod pretvezo vere lastijo neko oblast nad ljudmi, ki so tuji njihovi cerkveni skupnosti ali na kakršenkoli način ločeni od nje, ne morejo imeti nobene pravice, da bi jih uradnik toleriral, tako kot je ne morejo imeti tisti, ki nočejo učiti, da je treba tolerirati tudi one, s katerimi se glede vere razhajajo. Kaj namreč učijo vsi ti in podobni ljudje, kot to, da bodo, kakor hitro jim bo dana priložnost, napadli pravice države ter svobodo in dobrine državljanov? Od uradnika skušajo doseči samo to, naj jim prizanaša in daje svobodo, dokler ne bodo imeli dovolj čet in moči, da si bodo to drznili storiti.

Tretjič. Cerkev ne more imeti pravice, da jo uradnik tolerira, če kdorkoli s samim dejanjem posvetitve v to cerkev prestopi pod okrilje drugega vladarja, kateremu je dolžan poslušnost⁵⁸. Na ta način bi namreč uradnik ustvaril prostor za tuje pravosodje v svojih mestih, na svojem ozemlju in bi med svojimi državljani dopustil zbiranje vojakov proti lastni državi. Tega zla ne odpravi nesmiselna in zavajajoča razlika med dvorom in cerkvi, če sta oba enako podvržena popolni oblasti istega človeka, ki lahko prepriča člane svoje cerkve, o čemurkoli se mu zljubi, ker da je duhovno ali ker da spada k duhovnemu; celo več, z grožnjo večnega ognja lahko to naloži ljudem v svoji cerkvi. Zaman bo kdo rekel, da je musliman samo po veri, sicer pa je zvest podanik krščanskega uradnika, če priznava, da dolguje slepo poslušnost mufti iz Carigrada, ki je sam pokoren otomanskemu cesarju in po njegovi volji razodeva izmišljene oraklje svoje vere. Čeprav bi se ta Turek med kristjani odkriteje odrekel

⁵⁷ Teza, ki jo je izrecno zagovarjal Tomaž Akvinski (*Summa Theologiae*, IIa, IIae, qu. XII, čl. 2), je postala podlaga za bulo *Regnans in excelsis* Pija V., s katero je papež leta 1570 razglasil kraljico Elizabeto za odstavljeno in razrešil njene podanike zavezanosti k zvestobi. Zaradi vztrajnosti angleških katoličanov je Gregor XIII. suspendiral njeno veljavnost. Iz Lockovih besed je jasno, da so bili učinki te poteze majhni, tako glede omilitve protikatoliške represije kot tudi glede prepričanj javnega mnenja.

⁵⁸ Sklicevanje na katoličane je tu izrecno: obravnavati jih je mogoče kot podanike tujega suverena, ker je papež nosilec politične suverenosti in poleg tega o sebi meni, da je njegova oblast nadrejena oblasti suverenov. V času reakcije Stuartov je stranka katoličanov v Angliji delovala v tesni povezavi s francoskim suverenom. Tretja izključitev iz območja veljave načela tolerance je motivirana z obrambo državnih interesov pred vmešavanjem tujih suverenov.

krščanski državi, če bi pripoznal, da je ista oseba, ki je državni poglavar, hkrati tudi poglavar njegove cerkve.

Četrtrič. Naposled nikakor ni moč tolerirati tistih, ki zanikajo, da Bog obstaja⁵⁹. Nobena dana beseda niti pogodba niti prise-ga, kar so vezi človeške družbe, namreč ne more biti sveta in trdna za ateista; če kdo taji Boga, čeprav le v mislih, vse to propade. Poleg tega si tisti, ki s pomočjo ateizma popolnoma zatre vso vero, ne more v imenu vere lastiti nobenega privile-gija tolerance. Kar se tiče drugih praktičnih mnenj, dasi niso brez vsake zablode, ni nobenega razloga, zakaj jih ne bi toleri-rali, če ne skušajo doseči nobenega gospostva in niti tega, da država ne bi mogla kaznovati cerkve, v kateri jih poučujejo.

Preostalo je, da povem nekaj besed o shodih, ki baje prina-šajo največjo zadrego nauku o toleranci, ker so po mnenju ljud-stva netiva uporov in priložnosti za nastanek spletkarskih zvez⁶⁰; morda so kdaj to tudi bile, toda ne zaradi kake njim lastne zna-čilnosti, temveč zaradi nesrečne okoliščine: ker je bila svoboda zatirana ali slabo zavarovana. Te obtožbe bi takoj prenehale, če

⁵⁹ Četrta izključitev iz območja veljave načela tolerance zadeva ateiste. Utemeljitev, ki jo predlaga Locke, izhaja iz zahteve političnega tipa; zani-kanje verovanja v Boga, ki je garant veljavnosti pogodb, na katerih teme-lji sožitje ljudi, izniči nespremenljivo normativno podlago in vodi k nestabi-lnim odnosom med ljudmi. Podobne premisleke najdemo tudi v drugih besedilih, napisanih v obrambo tolerance, denimo že v *Utopiji* Thomasa Mora. "Zato je Utop celotno versko vprašanje pustil odprto in dal vsako-mur na prosto, da veruje, v kar hoče; prepovedal je edino nauk, da duša umre skupno s telesom in da v svetu vlada naključje in ne božja previd-nost; s tem je hotel preprečiti, da ne bi nihče svojega človeškega dostoj-anstva onečastil (s tem naukom) ... Kako naj sploh podvomimo, da ne bi tak človek poskušal zahrbtno izigrati ali s silo oslabil vseh državnih zakonov, samo da bi zadostil svoji osebni sli, saj čuti edino strah pred zakoni, ker po tuzemskem življenju na nič ne upa?" (Thomas More - krščanski humanist, str. 244-245.) Pri Pierru Baylu (*Commentaire Philo-sophique*, 1737), Lockovem sodobniku, lahko preberemo, da ateist svojih premislov ne more zagovarjati z zatrjevanjem, da tako velela božji narek, in je zato brez mogočne zaščite vere pravično izpostavljen strogo-sti zakona. V primeru, da skuša širiti svoje občutke proti izrečeni prepove-di, je lahko obsojen kot upornik, ki ne veruje v nič, kar bi bilo nad človeškimi zakoni in si jih kljub temu drzne pohoditi.

⁶⁰ Locke ima v mislih razcvet sekt in verskih skupin, ki je bil značilen za revolucionarno dobo in se je nadaljeval tudi po sprejemu vse bolj re-presivnih zakonov pod vladavino Karla II. Takšni so bili *Conventicle Acts* (*Zakoni o majhnih skupinah*), izdani med leti 1664 in 1670, ki so prepovedovali shajanje petih ali več oseb brez pristanka oblasti, in *Quaker's Act* (*Zakon o kvekerjih*), ki je prepovedoval bogoslužno zbi-ranje socialno zelo radikalne, v verskem pogledu mistične skupine kve-kerjev, ustanovljene leta 1646. Lockova sodba o majhnih verskih skupi-nah je bila sprva stroga. V prvi redakciji *Eseja o toleranci* je še menil, da bi morala država poseči in jih zatreti, če bi bili številnejše, kot so, in zato za državo nevarnejše. Poglobljen premislek politične filozofije med pripravi za objavo *Dveh razprav o vladanju* je privedel do spre-membe njegovih stališč in do ocene, da je vzrok nevarnosti sekt zgolj v njihovi pravni diskriminaciji.

bi zakon, ki bi dopuščal toleranco, komur jo mora, nalagal, da morajo vse cerkve učiti toleranco do drugih in jo postaviti za temelj svoje svobode, tudi če se z njimi razhajajo glede verskih zadev, in da se glede verskih zadev ne sme nikogar siliti z zakonom ali drugače. Če bi to edino načelo uveljavili, bi odpadla vsaka pretveza za prerekanja in nemire v imenu vesti. Če bi bili odstranjeni ti vzroki jeze in vznemirjenja, ne bi v teh shodih preostalo ničesar, kar bi bilo manj miroljubno kot v drugih in manj tuje povzročanju političnih nemirov. Toda, preglejmo točke obtožnice.

Rekli boste, da so shodi in zbiranje ljudi nevarni za državo in da ogrožajo mir. Odgovarjam: če je tako, zakaj je vsak dan toliko sestankov na trgu, na sodiščih, v kolegijih in zakaj je v mestih velika množica? Rekli boste: To so civilni shodi, oni, ki jim nasprotujemo, so cerkveni. Odgovarjam: Kot da bi bili oni shodi, ki se v primerjavi z drugimi najmanj ukvarjajo s civilnimi zadevami, najbolj primerni za vmešavanje vanje. Rekli boste: Na civilnih shodih se zbirajo ljudje, ki imajo o verskih zadevah različno mnenje, na cerkvenih shodih pa ljudje, ki so enakega mnenja. Odgovarjam: Kot da bi pomenilo enako misliti o svetem in o odrešitvi duše zarotiti se proti državi; nasprotno, tem manjša je svoboda javnega zbiranja, bolj ljudje soglašajo. Morda porečete: Civilnemu shodu se lahko svobodno pridruži kdorkoli, zveze vernikov pa so primernejše za skrite in tajne posvete. Odgovarjam: Ni res, da so vsi civilni shodi, kot so kolegiji in podobni, vsem odprti. Sprašujem se, koga je treba obdolžiti, če se nekateri skrivaj shajajo zaradi svetih stvari, tiste, ki si javnih shodov želijo, ali tiste, ki jih prepovedujejo? Rekli boste: Verske skupnosti najbolj povežejo duha ljudi med seboj in zato se jih je treba najbolj bati. Odgovarjam: Zakaj se uradnik ne boji lastne cerkve, če je res tako, in zakaj ne prepove njenih shodov, češ da ga ogrožajo? Rekli boste: Ker je sam del in poglavar cerkve. Odgovarjam: Kot da ne bi bil tudi del države in poglavar vsega ljudstva. Odkrito povejmo, drugih cerkva, a ne svoje, se boji, ker je do pripadnikov svoje cerkve naklonjen in dobrototen, do pripadnikov drugih strog in okruten, prvi so zanj kot otroci, katerim popušča do razuzdanosti, drugi so v položaju sužnjev: kaznilnica, ječa, smrt in odvzem dobrin so običajna plačila za njihovo neomadeževano življenje. Svoje varuje, druge tepe zaradi kateregakoli razloga. Če bi se vloge zamenjale ali če bi slednji v civilnih zadevah uživali enake pravice kot drugi državljani, bi pri priči spoznali, da se verskih shodov ni treba več bati. Namreč, če ljudje snujejo kaj prevratnega, jih k temu ne pripravi vera na shodih, ampak nesreča, ker so zatirani. Pravične in zmerne vlade so povsod mirne in povsod varne, krivičnim in tiranskim se bodo tlačeni vedno upirali⁶¹. Vem, da do uporov prihaja pogosto in večinoma pod pretvezo vere;

večinoma takrat, ko so podaniki zaradi vere hudo kaznovani in živijo v neenakopravnem položaju, kar, verjemite mi, ni posebnost določenih cerkva ali verskih združenj, ampak je to vednje ljudem skupno povsod tam, kjer ječijo pod krivičnim bremenom in stresajo jarem, ki težko sedi na njihovih vratovih. Če bi zanemarili vero in bi prišlo do razlikovanja glede na telesne značilnosti, tako da črnolasi ali sivooki ne bi bili enakopravni drugim državljanom, tako da ne bi smeli kupovati in prodajati, da bi bilo zanje ukvarjanje z obrtjo prepovedano, da bi staršem odvzeli možnost vzgoje in varovanja otrok in bi bilo sodstvo zanje krivično ali nedostopno, mar ne domnevate, da bi se tedaj moral uradnik enako bati teh, ki jih poleg tega, da so preganjani, povezuje le barva las ali oči, kot tistih, ki jih je v združenje povezala vera? Nekatere združuje posel, da bi delili stroške in dobiček, druge združuje brezdelje, da bi se zabavali; te je povezalo v skupno življenje isto mesto in bližina hiš, one pa vera k božjemu čaščenju, toda le eno zbere ljudstvo k uporu: zatiranje. Rekli boste: Torej hočete, da se ljudje shajajo proti uradnikovi volji, da bi obhajali svete obrede? Odgovorjam: Zakaj proti volji? Shajanje je namreč dovoljeno in potrebno. Pravite, proti uradnikovi volji: nad tem se pritožujem, to je vir slabega in nesreča naših polj⁶². Zakaj je shajanje ljudi v cerkvi manj primerno kot shajanje v gledališču ali cirkusu? Množica v cerkvi ni bolj grešna niti bolj neurejena. Razlog je skratka to, da se z njimi slabo ravna in so zato bolj neznosni. Odpravite krivična pravna razlikovanja, spremenite zakone, odpravite mučne kazni in vse bo mirno, vse bo varno⁶³. Kolikor boljši je v tej državi položaj v primerjavi s položajem drugod, tem bolj bodo tisti, ki niso uradnikove vere, prepričani, da se je treba truditi za javni mir; vse posamezne cerkve, ki si nasprotujejo, bodo kot varuhinje javnega miru med seboj skrbno pazile na

⁶¹ "Obče in nepravilno zatirano ljudstvo je pripravljeno izrabiti priložnost in se znebiti hudega bremena, ki ga teži. Čakalo in iskalo bo ugodno priložnost, ki se ob spremembah, slabostih in neugodnih v človeških zadevah le redko ne pokaže. Kdor svoje dni ni videl zgledov, je najbrž kratko na svetu, in kdor ne zna navesti zgledov iz vseh vrst vladavin tega sveta, je najbrž zelo malo prebral" (*Dve razpravi o vladanju*, II., 224. odstavek). Verske revolucije so rezultat političnega zatiranja in so zato največkrat naravni izhod iz kriznih razmer, ki nastanejo, ko zakonodajna oblast prekorači svoja pooblastila.

⁶² Citata iz klasičnih del: prvi je iz Livija, XXXIX, 15: "is fons mali huiusce fuit", drugi iz Terencija: Evnuh, I, I, 34: "nostri fundi calamitas."

⁶³ "In če so tisti, ki nasilno ukinejo zakonodajo, uporniki, tudi o zakonodajalcih, kot se je pokazalo, ni moč soditi drugače, če ti, ki so bili postavljeni, da bi zaščitili in ohranili ljudstvo, njegove svoboščine in lastnino, vse to nasilno kršijo in skušajo zatreti, se s tem postavljajo v vojno stanje s tistimi, ki so jih postavili za zaščitnike in varuhe svojega miru, in so zato resnično in z večjo težo *rebellantes*, namreč uporniki" (*Dve razpravi o vladanju*, II., 227. odstavek).

vedenje drugih, da ti ne bi kovali prevrata, da se vladavina ne bi spremenila, saj ne bo moč upati na boljše od tega, kar že imajo, namreč enakost z drugimi državljani pod umirjeno in pravično vlado. Če o cerkvi, s katero vladar soglaša o veri, menijo, da je največja opora civilni vladi, je to, kot sem že dokazal, zato, ker ji je uradnik naklonjen in jo zakoni podpirajo. Koliko varnejša bi bila država s pomnoženo pomočjo, ko bi isto vladarjevo dobrohotnost in enako nepristranske zakone uživali prav vsi dobri državljani iz katerekoli cerkve ne glede na vero in bi se strogosti zakonov bali samo zločinci in tisti, ki se pregrešijo zoper javni mir⁶⁴!

Naj sklenemo: Zahtevamo pravice, ki so dopuščene drugim državljanom. Je dovoljeno častiti Boga na rimsko-katoliški način? Naj bo dovoljeno tudi po ženevsko. Je na trgu dovoljeno govoriti latinsko? Za tiste, ki jim ugaja, naj bo dovoljeno tudi v cerkvi. Je doma dovoljeno upogniti svoja kolena, stati, sedeti, narediti ta ali oni gib, se obleči v bele ali črne, kratke ali dolge obleke? Zato ne sme biti prepovedano v cerkvi jesti kruh, piti vino, umiti se z vodo; in tudi drugo, kar v običajnem življenju ni z zakonom omejeno, naj ostane svobodno za sveto čaščenje katerekoli cerkve. Zaradi tega se ne sme nikomur okrniti življenja ali telesa, niti uničiti doma ali premoženja. Pri Vas cerkev dopušča nauk prezbiterijancev; zakaj prav tako ne dopušča tudi nauka episkopalcev tistim, ki jim to ugaja? Cerkvena oblast je povsod enaka, najsi jo vodijo roke enega ali več ljudi: v civilnih zadevah nima pravomočja, niti nobene prisile, niti bogastvo ali letni dohodek ne spadata k cerkveni vladi. Cerkevni shodi in zbori so dovoljeni, in javna raba to potrjuje: zakaj jih ne dopuščate vsem, če jih dopuščate državljanom ene sekte ali cerkve? Če se na verskem shodu pripeti kaj v nasprotju z javnim mirom, je treba to kaznovati na isti način in ne drugače, kot če bi se to pripetilo na trgu. Kar se uporniškega pove ali stori na cerkvenem zboru, je treba kaznovati, kot če bi se to zagrešilo na trgu; ni treba, da so to pribežališča političnih spletkarjev ne podležev. Nasprotno, shajanje ljudi v cerkvi

⁶⁴ V dobro urejeni državi, ki bi vsem zagotovila široko tolerantnost drugih, bi mnoštvo veroizpovedi nikomur ne škodovalo. Thomas More se je v *Utopiji* izrazil tako: "Utop je dobro vedel, da je bilo prebivalstvo pred njegovim prihodom v stalnih verskih prepirih, hkrati pa je tudi spoznal, da si ga je lahko pokoril prav zato, ker so se posamezne verske sekte v osnovnih, vsem skupnih rečeh razhajale in se zato vsaka zase borile za domovino. Zato je takoj po zmagi izdal zakon, da lahko vsak izpoveduje vero, ki jo želi, in da lahko tudi druge pridobiva za svojo vero, vendar pa mora biti pri njenem širjenju blag in umerjen; prepričevanje naj temelji na umskih razlogih, ne pa na zasramovanju druge vere, če kdo s prepričevanjem ne uspe, ne sme uporabljati sile; nestrpnost v verskem razpravljanju se kaznuje z izgnanstvom ali suženjstvom" (*Thomas More - krščanski humanist*, str. 244).

naj ni bolj nedovoljeno kot v javni zgradbi, niti ni treba teh državljanov bolj grajati kot one; nikogar se ne sme sovražiti ali sumiti zaradi prestopka koga drugega, ampak le zaradi njegovega. Uporniki, morilci, razbojniki, roparji, grabežljivci, prešuštniki, krivični ljudje in obrekljivci itn. iz katerekoli cerkve, naj bo dvorna ali ne, morajo biti kaznovani in zaustavljeni. Te, mirnih naukov in čistih, neomadeževanih nravi, je treba obravnavati enako kot druge državljane. Shode, slovesne zборе, proslave praznikov, skupščine in javne svete obrede, vse to je treba z enako pravico kot drugim dopustiti remonstrantu, protiremonstrantu, luterancu, anabaptistu⁶⁵ in socinijancu. Če je dovoljeno odkrito povedati, kar je res, in to se za ljudi spodobi, celo pogana, muslimana ali Žida država ne sme izgnati⁶⁶, Evangelij ne ukazuje nič podobnega; tega ne želi cerkev, ki (Prvo pismo Korinčanom V. 12, 13)⁶⁷ ne sodi tujcem, in tega ne zahteva država, ki ljudi sprejme samo, da so poštene, miroljubni in delavni. Ali boste dovolili, da pri Vas pogan trguje, prepovedali pa mu boste moliti ali častiti Boga? Če Židu dopustimo stanovanje in zasebno hišo, zakaj mu odrekamo sinagogo⁶⁸? Ali je njihov nauk bolj zmoten in čaščenje bolj grešno ali nevarnejše za slogo pri javnem čaščenju kot v zasebnih hišah? Če je to

⁶⁵ Izraz anabaptist označuje pripadnika radikalnih gibanj, ki so v okviru protestantske reforme poudarjali načelo božje razsvetlitve in versko preново povezovali s socialnim protestom. Izraz izvira iz njihove prakse krstitve odraslih, ki povezuje različne veje in faze gibanja. Zaradi preganjanja v Nemčiji se je anabaptizem v različnih oblikah širil po večjem delu Evrope. V Veliki Britaniji so se pojavili leta 1534 in bili nemudoma predmet pregona političnih oblasti.

⁶⁶ Locke predlaga nadaljnjo širitev načela tolerance. Čeprav so navedeni primeri uveljavljali toleranco med krščanskimi sektami, dopušča teoretska utemeljitev, ki podpira Lockovo tezo, razširitev veljavnosti načela tudi na nekrščanske religije. Tej razširitvi ne nasprotujejo ne teološki razlogi (v Evangeliju o tem ni povedano ničesar) ne politični razlogi, saj se razlogi države ne opirajo na verska prepričanja posameznikov in je njen cilj mir, varnost in javno dobro ljudstva. Razširitev tolerance, ki jo predlaga Locke, je leta 1690 sprožila negativno reakcijo anglikanskega teologa Proasta.

⁶⁷ "Sicer pa, čemu naj bi jaz sodil tiste, ki so zunaj? Mar ne sodite tudi vi tiste, ki so znotraj? One zunaj bo sodil Bog. "Izločite hudobneža iz svoje srede!"

⁶⁸ V teh vrsticah je nakazana ekonomska utemeljitev tolerance. Proastova kritika Lockovega *Pisma* je na podlagi tega mesta Locku očitala, da razmah trgovine postavlja pred vero. Kot je res, da je Locke, ki je bil politično blizu stranki whigov, vseskozi kazal velik posluš za potrebe trgovine in je pravico do lastnine neomajno prišteval med naravne pravice, drži tudi, da ekonomski razlogi za razširitev tolerance tudi na ne-kristjane v *Pismu* eksplicitno niso navzoči, ampak so le zgled dodatnih prednosti, ki jih poleg civilnih prinaša uveljavljanje tolerantnih odnosov. O povezavi med versko tolerantnostjo in gospodarskim napredkom je angleški ekonomist William Petty leta 1671 pisal v *Razpravi o politični aritmetiki* (*Discourse on Political Arithmetic*).

treba dopustiti Židom in poganom, ali naj bo položaj kristjanov v krščanski državi slabši? Rekli boste: seveda, ker so bolj nag-njeni k strankarstvu, uporom in državljanskim bojem. Odgovar-jam: Ali je to napaka krščanske vere? Če je tako, je krščanska vera gotovo najslabša izmed vseh in ni vredna, da jo izpovedu-jete, niti da jo država tolerira. Če je namreč to, da je uporna in sovražnica javnega miru, značilnost in narava same krščanske vere, potem kdaj tudi cerkev, ki ji je uradnik naklonjen, ne bo brez krivde. Toda, daleč od tega, da bi to trdili za vero, ki nas-protuje pohlepu, častiželjnosti, neslogam, preprirom in zemelj-skim strastem in je nasploh vedno bila izmed vseh ver, kar jih je kdaj bilo, najbolj skromna in miroljubna. Torej je treba za napake, ki se pripisujejo veri, poiskati drug vzrok, in če stvar pravilno premislimo, se bo pokazalo, da je vse zajeto v vpraša-nju, o katerem zdaj razpravljam. Večine preprirov o veri in vojn, ki so se rodile v krščanskem svetu, ni ustvarila različnost mnenj, ki se ji ni moč izogniti, ampak odrekanje tolerance do drugače mislečih, ki bi jo bilo moč dopustiti: najodličnejši možje cerkve, ki sta jih vodila pohlep in želja po vladanju, so proti drugače mislečim spodbudili in razvneli uradnika, ki je bil zaradi častih-lepja često nemočen, in ljudstvo, ki je bilo zaradi praznoverja vedno ničevo. Ko so v nasprotju z zakoni Evangelija in opomi-ni usmiljenja pridigali, da je treba razkolnike in drugače misle-če iztrebiti in oropati, so pomešali dve zelo različni stvari: cerkev in državo. Ljudje ne prenašajo potrpežljivo, da jim od-vzamejo, kot se godi, njihove stvari, ki so si jih pridobili s poštenim delom, in da v nasprotju s človeškim in božjim prav-om postanejo plen divjanja in ropanja drugega, zlasti, če so drugače popolnoma brez madeža in razlog za tako ravnanje niti najmanj ne spada k civilnemu pravu, ampak k lastni vesti in blaginji duše vsakogar, za kar je treba položiti račun samo Bogu. Kaj drugega skoraj ni moč pričakovati, kot da se ljudje, ki so naveličani nesreč, ki jih tarejo, naposled prepričajo, da je dovoljeno s silo odbiti nasilje in z orožjem, ki jim je na voljo, braniti pravice, ki so jim dane po naravi in od Boga ter jih ni moč izgubiti zaradi vere, ampak zaradi storjenih hudodelstev. Zgodovina priča več kot dovolj, da se je to dogajalo do zdaj, um nam kaže, da bo tako v prihodnje, kolikor dolgo bo to mnenje o preganjanju zaradi vere imelo veljavo pri uradniku in pri ljudstvu ter dokler bodo tako kričali in z vsemi pljuči trobili k orožju in vojnami tisti, ki bi morali biti glasniki miru in sloge. Morali bi se čuditi, da so uradniki trpeli tovrstne podžigalce, ki motijo javni mir, če ne bi bilo očitno, da so bili tudi oni pova-bljeni k delitvi plena in da so često uporabili tuje poželenje in ošabnost, da bi pomnožili svojo moč. Kdo namreč ne vidi, da ti dobri možje niso bili toliko služabniki Evangelija, kot so bili služabniki vlade in so se prilizovali častiželjnosti vladarjev in

gospodstvu močnih; z vso vnemo in marljivostjo so se trudili, da bi razširili v državi to, kar bi si drugače zaman želeli v cerkvi, namreč tiranijo. Takšna je bila navadno sloga države in cerkve; ko bi obe vztrajali v svojih mejah, ko bi se ta trudila za dobri ne posvetne države, ona pa edino za odrešitev duš, med njima ne bi moglo priti do razdora. Toda sram me je teh očitkov⁶⁹. Naj najvišji in najboljši Bog nekoč omogoči pridiganje Evangelija miru in da civilni uradniki, zelo v skrbah za skladnost svoje vesti z božjim zakonom, in manj za to, da bi tujo vest zavezali človeškemu zakonom, tako kot očetje domovine vso svojo vnemo in modrost usmerijo k razširjanju skupne družbene sreče njihovih otrok (razen če niso nesramni, krivični niti zlobni do drugih). Cerkveni možje, ki razglašajo, da so nasledniki apostolov in da stopajo po njihovih stopinjah, naj opustijo politiko in se spokojno in ponižno trudijo edino za odrešitev duš. Pozdravljeni!

PRIPIS

Morda ne bo odveč, če na tem mestu dodam nekaj o hereziji in razkolu. Musliman ni za kristjana heretik ali razkolnik, niti ne more biti: in če kdo odpade od krščanske vere k islamski, s tem ne postane heretik ali razkolnik, ampak odpadnik in nevernik. Nikogar ni, ki bi o tem dvomil. Potemtakem je torej jasno, da ljudje različnih ver ne morejo za druge biti heretiki ali razkolniki.

Treba je torej raziskati, kateri ljudje so iste vere. Pri tej stvari je očitno, da so iste vere tisti, ki imajo skupno in isto pravilo vere in božjega čaščenja: različne vere pa so oni, ki nimajo istega pravila vere in čaščenja. Ker je vse, kar spada k tej veri, zaobseženo v tem pravilu, je nujno, da se tisti, ki so enakega mnenja o istem pravilu, strinjajo tudi o isti veri in narobe. Tako so Turki in kristjani različne vere; ker ti priznavajo za pravilo svoje vere Sv. pismo, oni pa koran. Zaradi popolnoma istega razloga lahko obstajajo različne cerkve pod Kristusovim imenom: papisti in luteranci, čeprav so oboji kristjani in vero izpovedujejo v Kristusovem imenu, niso iste vere; ker ti za pravilo in temelj svoje vere priznavajo samo Sveto pismo, oni pa Svetemu pismu dodajajo izročila in papeževe sklepe in iz tega izvajajo pravilo svoje vere. Kristjani sv. Janeza, kot jih imenujejo⁷⁰, in ženevski kristjani so različne vere, dasi se oboji imenujejo kristjani, ker imajo ti za pravilo svoje vere Sveto pismo, oni pa ne vem katera izročila. Če je tako, sledi:

⁶⁹ Citat iz Ovidija: *Metamorfoze* I, 758-9: Sed pudet haec approbria.

⁷⁰ Govor je o mandejcih, članih antične mezopotamske gnostične sekte, ki se je imela za naslednico krščencev Janeza Krstnika.

1. da je herezija ločitev v cerkveni skupnosti med ljudmi iste vere zaradi naukov, ki jih samo pravilo ne obsega.

2. da je pri tistih, ki za pravilo vere pripoznavajo samo Sveto pismo, herezija ločitev v krščanski skupnosti zaradi naukov, ki jih Sv. Pismo ne vsebuje v izrečeni obliki dobesečno.

Ta ločitev lahko nastane na dva načina⁷¹:

1. ko se večji del cerkve ali tisti, ki je zaradi uradnikove zaščite močnejši, loči od drugih in jih izključi ali izžene iz skupnosti, ker nočejo izjaviti, da verujejo v določene nauke, ki niso vsebovani v besedah Pisma. Namreč, niti peščica ločenih niti uradnikova avtoriteta ne moreta nekoga narediti krivega herezije; heretik je samo tisti, ki zaradi takšnih naukov razkosa cerkev na dele, uvede razpoznavna imena in znamenja in na svojo pobudo povzroči ločitev;

2. ko se kdo loči od cerkvene skupnosti, ker se v njej ne izpoveduje javno nekih naukov, ki jih Sveto pismo ne razodeva v izrečeni obliki.

Izmed teh so oboji heretiki: ker se motijo glede temeljnega in to počnejo namenoma, vede in trdovratno. Čeprav so za edini temelj vere postavili Sveto pismo, nato postavljajo druge temelje, in sicer propozicije, ki jih ne najdemo nikjer v Svetem pismu; ker drugi teh njihovih dodatnih mnenj, prišitih Svetemu pismu, nočejo pripoznati za potrebne in temeljne in se nočejo opreti nanje, se odcepijo in druge odženejo ali se sami odtrgajo od njih. Pri tem je nesmiselno reči, da so lastne izpovedi in členi vere skladni s Svetim pismom in analogijo vere⁷²; če bi bili namreč obseženi v besedah Svetega pisma, ne bi bili vprašljivi, ker so ta in vsa druga njim podobna verovanja po soglasju vseh temeljna, ker so navdihnjena od Boga. Če trdite, da so

⁷¹ Teza, ki jo razvija Locke, povzema skupna stališča holandskih remonstrantskih krogov in angleških latitudinaristov. Če je resnična cerkev tista, ki ima v Svetem pismu vodilo svojega verovanja in čaščenja, je heretik, kdor si prizadeva za razcep v imenu naukov, ki niso temeljni; potemtakem ni heretik le ustanovitelj nove sekte, temveč tudi večina pripadnikov neke cerkve, ko skuša za temeljne vsiliti teološke teze, ki niso izrecno razodete. V Lockovem pisanju je kritika poskusov angleških teologov, da bi po revoluciji ponovno vzpostavili cerkev, v kateri bi bilo svetopisemsko izročilo pomešano z zgolj interpretativno pridobljenimi nauki in bogoslužnimi praksami, ki bi jih navzlic temu skušali vsem vsiliti. Osrednje mesto zavesti in prepričanje, izraženo kasneje v *Razumnosti krščanstva*, da je za vstop v krščansko vero potrebno le verovanje, da je "Jezus mesija", sta Locka navedla k temu, da je za heretičnega ožigosal vsak poskus utemeljitve pripadnosti cerkvi na nerazvidnih izhodiščih, ki jih ne priznavajo vsi.

⁷² Z izrazom "analogija vere", ki ga je Pavel uporabil v zvezi s prerokbo v Pismu Rimljanom XII, 6 (v sl. prevodu se mesto glasi "po nauku vere"), je teologija v Lockovem času mislila na načelo, po katerem so nejasna mesta Svetega pisma razlagali tako, da so bila skladna z jasnimi. Tako holandski remonstranti kot angleški latitudinaristi so nasprotovali kopičenju mest v bibliji, ki naj bi jih cerkvene oblasti pojasnile na ta način.

vaši člani vere, katerih izpovedovanje zahtevate, pridobljeni iz Svetega pisma, ravnate pravilno, če sami verjamete in izpovedujete to, kar menite, da se ujema s pravilom vere, namreč s Svetim pismom, vendar pa ravnate zelo slabo, če jih hočete vsiliti drugim, ki se jim ne zdi, da gre za nedvomne nauke Svetega pisma; in če zaradi tega, ki ni, niti ne more biti temeljno, uvajate ločitev, ste heretiki. Ne verjamem namreč, da je kdo šel v norosti tako daleč, da bi si drznil svoje izpeljave in svoje razlage Svetega pisma razpečevati kot od Boga navdihnjene in člene vere, zasnovane po meri svoje pameti, izenačiti z avtoriteto Svetega pisma. Vem, da so nekatere propozicije tako očitno skladne s Svetim pismom, da ne more nihče dvomiti o tem, da sledijo iz njega: glede teh potemtakem ne more nastati nobena razlika. Vendar se to, kar se Vam zdi, da je pravilno izpeljano iz Svetega pisma, ne sme vsiljevati drugim kot potreben člen vere, ker Vi sami verjamete, da je skladno s pravilom vere, razen če sodite, da je prav, da so Vam z enako pravico vsiljena mnenja drugih in da ste kot potrebne in naravne nauke Svetega pisma prisiljeni priznati in izpovedovati različne in med seboj nasprotujoče si nauke luterancev, kalvinistov, remonstrantov, anabaptistov in drugih sekt, ki jih izdelovalci simbolov, sistemov in veroizpovedi navadno vsiljujejo svojim spremljevalcem. Ne morem si kaj, da ne bi ostrmel pred nepremišljeno domišljavostjo teh, ki mislijo, da zmorejo to, kar je potrebno za odrešitev, razložiti prodorneje in bolj umljivo kot more sveti Duh, ta neskončna in večna modrost.

Toliko o hereziji, besedi, ki se v običajni rabi nanaša samo na nauke. Zdaj je treba razmisliti o razkolu, napaki sorodni hereziji⁷³: zdi se mi, da obe besedi označujeta ločitev v cerkveni skupnosti, ki je nastala nepremišljeno in zaradi stvari, ki niso neogibno potrebne. Toda, ker se je uveljavila raba, ki je presoja, zakon in pravilo govora⁷⁴, da se beseda herezija uporablja za zmote v veri, beseda razkol pa za zmote v čaščenju ali v cerkveni ureditvi, je treba na tem mestu o teh vprašanih razpravljati glede na to razliko.

Torej je razkol iz zgoraj omenjenih razlogov zgolj ločitev, ki je nastala v cerkveni skupnosti, zaradi nečesa, ki ni neogibno potrebno pri božjem čaščenju ali cerkveni ureditvi. V božjem čaščenju ali cerkveni ureditvi ni ničesar, kar bi bilo kristjanu neob-

⁷³ Medtem ko herezija označuje razcep zaradi dogmatskih vzrokov, označuje razkol razcep zaradi kulturnih vzrokov ali zaradi različnih pojmovanj eklezijastične ureditve. Tudi v tem primeru gre po Lockovem mnenju za nebistvene prvine in zanje velja enak premislek kot za herezijo.

⁷⁴ Citat iz Horacija: Pismo o pesništvu, 71, 2: Usus, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.

Opombe je zbral Igor Pribac.

hodno za skupnost, razen tega, kar je z jasnimi besedami ukazal zakonodajalec Kristus ali apostoli po navdihu svetega Duha.

Skratka: Kdor ne zanika, kar z jasnimi besedami izpovedujejo božje besede, in ne povzroči ločitve zaradi stvari, ki ni očitna v svetem besedilu, ne more biti heretik ali razkolnik, čeprav je na slabem glasu pri teh ali onih sektah krščanskega imena, in kjub temu, da ga te, bodisi nekatere med njimi bodisi vse, razglasijo za oropanega prave krščanske vere.

Te stvari bi bilo moč lepše in širše izpeljati, toda Vam, ki ste tako pametni, bo zadostovalo, da sem jih le nakazal.

KONEC

Prevedla Darja Šterbenc